

PITANJE PRIVATNO- PRAVNIH DUGOVANJA I POTRAŽIVANJA IZMEĐU BOSNE I HERCEGOVINE I AUSTRIJE NAKON RASPADA AUSTRO- UGARSKE MONARHIJE

Apstrakt

U radu se analiziraju ekonomski problemi između Austrije i Bosne i Hercegovine, odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koji su proizašli nakon raspada Austro-Ugarske monarhije. Fokus je usmjeren na rješavanje privatno-pravnih dugovanja i potraživanja građana dvije zemlje. Ovo kompleksno pitanje pretresano je još tokom mirovnih pregovora u Parizu, ali rješenja koja su ponuđena u Sen Žermenskom mirovnom ugovoru nisu bila zadovoljavajuća, jer su se prilikom njihove implementacije pojavili brojni problemi. O tome su dvije strane vodile višekratne pregovore na međunarodnim konferencijama i forumima, ali i bilateralnim sastancima. Međutim, ti pregovori bili su u sjenci političkih i drugih ekonomskih problema i ostajali na marginama, uz to često uslovljavani zahtjevima koji su bili neprihvatljivi drugoj strani. Pod pritiskom javnosti, ali i ekonomske nužde spor o dugovima ipak, riješen je krajem februara 1923. godine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Kraljevina SHS, Austrija, Sen Žermenski ugovor, sekvestracija, dugovanja, potraživanja, pregovori, konvencije.

THE ISSUE OF PRIVATE-LAW DEBTS AND CLAIMS BETWEEN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND AUSTRIA AFTER THE DISSOLUTION OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY

Abstract

This paper analyzes the economic problems that emerged between Austria and Bosnia and Herzegovina, or rather the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, following the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy. The focus is placed on resolving the private-law debts and claims of citizens of the two countries. This complex issue had already been examined during the peace negotiations in Paris, but the solutions offered in the Saint-Germain Peace Treaty proved unsatisfactory, as numerous problems arose during their implementation. The two sides held repeated negotiations on international conferences and forums, as well as in bilateral meetings. However, these negotiations remained overshadowed by political and other economic issues, staying on the margins and often being conditioned by demands that were unacceptable to the other side. Under public pressure, but also due to economic necessity, the dispute over debts was ultimately resolved at the end of February 1923.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Austria, Treaty of Saint-Germain, sequestration, debts, claims, negotiations, conventions.

Uvod

Bosna i Hercegovina je u okviru Austro-Ugarske monarhije (1878–1918) imala poseban državno-pravni status.¹ Njen privredni život, uz određene specifičnosti, odvijao se na liberalnim osnovama i bez naročitih problema. Naime, neposredno nakon okupacije zemlja je uključena u austrougarski privredni sistem, kao ekonomski najnerazvijeniji dio Monarhije. Bosanskohercegovačka vlada ipak, finansiranje vojske i državne uprave morala je osiguravati iz svojih izvora, a samo za vanredne izdatke i trajne investicije mogla je tražiti pomoć od Zajedničke vlade Monarhije. Ali i od toga se brzo odustalo. Zemlja je oslonac morala tražiti isključivo iz vlastitih prihoda što je u mnogome odredilo njen privredni razvitak. Pitanje bosanskih finansija, a s tim u vezi i razvitak njene privredne moći postalo je centralnim problemom bosanske politike Monarhije.² Podizanje privrednih i saobraćajnih kapaciteta i modernizaciju pratilo je i zakonsko uobličavanje bosanskohercegovačkog ekonomskog sistema.³ Na dinamizaciju toga procesa značajno je uticalo uključenje, 1. januara 1880, Bosne i Hercegovine u zajedničko austrougarsko carinsko područje čime je na neki način izvršena njena privredna aneksija. Ekonomski tretman pokrajine postao je unutarnji problem Monarhije.⁴ U zemlji su uvedeni monopoli i indirektni porezi, što je osiguralo stalan priliv novca u državnu kasu.

Za izgradnju, razvoj i modernizaciju privrednih kapaciteta, sposobnih da osiguraju dovoljan priliv budžetskih sredstava i finansijsku stabilnost, nedostajalo je domaćeg kapitala, zbog čega je uslijedio pojačan angažman stranih ulagača: pojedinaca i društava.⁵ U tome su se posebno isticali austrijski investitori. Uz njihovu pomoć osnovane su banke i uveden moderan način poslovanja, a stranim ulaganjima (austrijskim, njemačkim, italijanskim i dr.) podignut je krupni industrijski sektor.⁶ Razvoj privrede nije pratio razvoj domaćih finansijskih institucija. U zemlji je bilo malo domaćih banaka sposobnih da finansiraju njenu privrednu aktivnost. Nacionalno bankarstvo nije imalo dovoljno sopstvenih sredstava, zbog čega je poslovalo s ulozima i kreditima do-

1 Imamović, 1997, 41–42, 219.

2 Juzbašić, 2002, 11–47; Hauptmann, 1973, 59.

3 Vidjeti npr. Becić, 2022, 63–89.

4 Juzbašić, 2002, 49–86, 142.

5 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), fond: Trgovinska komora NR BiH (dalje: FTOK), K–1, omot br. 1. *Privredna politika Austro-Ugarske monarhije u Bosni i Hercegovini*.

6 Strani kapital i naša industrija, *Bosanski Lloyd* II/3, 1920, 1.

bijanim od inostranih novčanih zavoda.⁷ Pred Prvi svjetski rat bilo je nekoliko jakih stranih banaka u Bosni i Hercegovini koje su imale zaleđe u Beču i Budimpešti.⁸ U stvari, strani finansijski kapital imao je potpunu nadmoć nad domaćim. Austrijski i mađarski bankarski krugovi bili su glavni kreditori, a ujedno i najjači i najuvedeniji posrednici u kreditnim poslovima sa zapadnoevropskim finansijskim tržištama.⁹

Okupacione vlasti dakle, izvršile su modernizaciju privrede, između ostalog, uvodeći u poslovanje savremeni platni promet. Bosanskohercegovački privrednici brzo su se prilagodili tom načinu rada i uspostavljali partnerske veze sa ostakom poslovnog svijeta širom Monarhije i obratno. Poslovi su razvijani u svim privrednim granama. Sputavao ih je jedino nedostatak investicionog i obrtnog kapitala koje je privatni sektor osiguravao kreditnim zaduženjem kod banaka, štedionica i zavoda širom Monarhije, ali i inostranstva. Poslovanje je neminovno stvaralo određene novčane transakcije koje su ponekad bile na odgodu, odnosno kredit.¹⁰ Domaći poslovni ljudi ostvarivali su i određene profite koje su zbog sigurnosti obično deponovali u bečke ili budimpeštanske banke i štedionice ili njihove filijale u Bosni i Hercegovini.

Izbijanje Prvog svjetskog rata 1914. godine, pored stradanja i razaranja, izazvalo je tektonske poremećaje u privrednom životu zemlje. Svi privredni i ljudski resursi stavljeni su u funkciju vođenja rata. Za finansiranje ratne mašine Monarhija se koristila zajmovima, kratkoročnim državnim dugovima i povećanjem poreza. Finansiranje ratne privrede stvaranjem velikih dugova uz pad proizvodnje imalo je nepovoljne efekte, ali najopasnija pojava za ekonomiju i stanovništvo

7 Nametak, 2020, 11–46; Kasumović, 2016, 201–249; Užičanin, 2015, 119.

8 Novčarstvo Sarajeva, *Narodno blagostanje* II/38, 1930, 165.

9 U Bosni i Hercegovini do Prvog svjetskog rata bilo je:

- 26 srpskih novčanih zavoda, koji su raspolagali sa 10.000.000 K glavnice, 5.000.000 K rezervi i 8.000.000 K uloga;
- 10 hrvatskih posjedovalo je 3.000.000 K glavnice, 600.000 K rezervi i 3.000.000 K uloga;
- osam muslimanskih radilo je sa 4.000.000 K glavnice, 800.000 K rezervi i 3.500.000 K uloga;
- šest mješovitih imalo je 1.500.000 K glavnice, 500.000 K rezervi i 3.200.000 K uloga;
- četiri strane (austrijske i mađarske) raspolagale su sa 20.000.000 K glavnice, 8.000.000 K rezervi i 60.000.000 K uloga. Kosier – Ristić, 1924, 11–12.

10 Kosier – Ristić, 1924, 418; Hauptmann, 1987, 100–133; Juzbašić, 2002, 141–153; Grupa autora, 1990, 64.

bila je inflacija koja je pogodila sve zaraćene zemlje.¹¹ Usljed hiperinflacije vrijednost novca drastično je opala.¹²

Poslovni svijet ostao je zatečen brzinom kojom je buknuo rat, zbog čega duže vrijeme svoje radne prilike nije uspio prilagoditi ratnim uvjetima poslovanja. Ratni požar uništio je poslovne veze na polju trgovine, slobodnog kretanja radne snage i kapitala, što su osjetili, bez razlike, svi privredni subjekti i domaći i strani, jer su njihovi interesi i međusobne veze bile tijesno povezane.¹³ Dešavalo se da lica koja su ranije naručila i uplatila repromaterijal i sirovine, nisu bila u mogućnosti da ih dobave ili da dobavljenu robu plate. Sa zastojom poslovanja došlo je i do zamrzavanja otplate dugova i potraživanja. Brojnim licima ostali su neplaćeni krediti, osiguranja, dopoziti kod austrijskih banaka, uštedevine, računi za naručenu i dobavljenu robu, transportne usluge i razne druge poslovne transakcije i obrnuto. Neki građani imali su i nepokretnu imovinu (fabrike, kuće, stanove, magacine, radnje i dr.) na teritoriji Austrije i drugih dijelova Monarhije. Nagli prekid poslovnih veza dakle, ostavio je iza sebe dugovanja i potraživanja među poslovnim svijetom. S jedne strane, zaostala potraživanja i dugovi predstavljali su štetu za pojedince, a s druge, nemogućnost njihove naplate ili, pak, plaćanje vjerovnicima, narušavalo je međusobno poslovno povjerenje. Poljuljano povjerenje kod poslovnih partnera i tržišta dugoročno je bilo štetno, jer ih je bilo teško ponovo uspostaviti i povratiti. Između ostalog i zbog toga što se poslovni svijet okretao drugim tržištima i sklapanju novih poslovnih veza.¹⁴

Operacionalizaciju i realizaciju međusobnih potraživanja poslije rata dodatno je zakomplikovala činjenica da ni Austro-Ugarska monarhija nije preživjela rat i da se raspala, a na njenim ruševinama nastalo nekoliko novih država (Austrija, Mađarska i Čehoslovačka). Neki njeni dijelovi (Transilvanija) pripali su Rumuniji, dok su se Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slovenija 1. decembra 1918. ujedinile s Kraljevinom Srbijom – kojoj se ranije priključila Vojvodina i Kraljevina Crna Gora – i formirale Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁵ Tako je dio bivših aus-

11 Berend, 2011, 48–50.

12 Marković, 1938, 378.

13 Užičanin, 2016, 71–81.

14 ABH, FTOK, K–1, omot br. 10. *Zapisnik sjednice Poslovnog odbora od 28. II 1919.*

15 Šišić, 1920, 264–284, Budisavljević, 160–170; Čulinović, 1961, 139–150, Petranović – Zečević, 1985, 121–124. Službeni naziv novoformirane jugoslavenske države bio je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca sve do proglašenja

trougarskih podanika za Austriju postao stranim državljanima. Austrija i Mađarska kao nasljednice i poražene zemlje u ratu imale su posebne obaveze prema silama pobjednicima i njihovim saveznicima. Novooformirana Kraljevina SHS pak, preuzela je obavezu rješavanja brojnih spornih pitanja s kojima su se suočile jugoslavenske pokrajine koje su nekada bile u sastavu nestale Monarhije.

Pitanjem privatno-pravnih dugovanja i potraživanja između građana Bosne i Hercegovine i Austrije, nastalih kao posljedica raspada Austro-Ugarske monarhije poslije Prvog svjetskog rata, bosanskohercegovačka historiografija nije se bavila.¹⁶ Zanimljivo da se ono u dosadašnjoj literaturi uopće i ne spominje. Ovaj pionirski rad u određenoj mjeri popunjava tu prazninu i predstavlja solidnu polaznu osnovu za dublja istraživanja ovog, ali i drugih pitanja otvorenih u ovoj analizi.

Tretman privatno-pravnih dugovanja i potraživanja u Sen Žermenskom ugovoru

Poslije završetka Prvog svjetskog rata sile pobjednice brzo su organizirale mirovnu konferenciju, jer je i kod njih i poraženih zemalja bilo krupnih i neodložnih političkih, privrednih i socijalnih problema koji su zahtijevali brzu reakciju. Na mirovnoj konferenciji u fokusu političara bile su reparacije i iscrtavanje nove političke karte Evrope, odnosno granica novonastalih država formiranih na ruševinama Austro-Ugarske monarhije i Ruskog imperija. Značajnu pažnju pregovarača zaokupila su i životno važna pitanja: obnavljanje privrede i ublažavanje siromaštva, gladi i socijalnog položaja stanovništva, poslovnih veza i ekonomske saradnje među zemljama.¹⁷

Mirovna konferencija u Parizu trajala je od polovine januara 1919. do juna 1920. godine. Na konferenciji su prisustvovali predstavnici svih država koje su bile na strani saveznika¹⁸, dok Centralnim silama nije bio dozvoljen pristup, osim kada je bilo potrebe da se pozovu i njihovi de-

Vidovdanskog ustava 28. juna 1921, kada je država dobila novi naziv Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U ovom radu će se radi jednoobraznosti koristiti naziv Kraljevina SHS.

16 Šehić, 1991; Hrelja, 1994; Hrelja, 1966; Dimitrijević, 1958.

17 Popov, 1976, 157–158.

18 Glavne savezničke sile bile su Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Francuska, Italija i Japan, a udružene Belgija, Kina, Kuba, Grčka, Nikaragua, Panama, Poljska, Portugalija, Rumunija, Država Srba, Hrvata i Slovenaca, Sjajam i Čehoslovačka.

legati.¹⁹ Pored Francuske, Velike Britanije i Italije naročito brojne bile su delegacije država nasljednica Austro-Ugarske monarhije.²⁰ Glavnu riječ i sve ključne probleme na konferenciji vodile su i rješavale velike sile preko Vijeća desetorice kojeg su činili predsjednik Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i premijeri vlada Velike Britanije, Francuske i Italije, njihovi ministri vanjskih poslova, te dva opunomoćenika japanske vlade. Mada se format Vijeća kasnije mijenjao, pomenute sile odlučivale su o svemu. Velikom vijeću bili su podređeni Odbor za izradu nacrtu mirovnog ugovora i preko 50 drugih odbora i komisija.

Delegacija Kraljevine SHS radila je na međunarodnom priznanju novoformirane države, određivanju njenih granica, reparacijama i drugim pitanjima od njenog interesa.²¹ Zbog obimnosti i složenosti zadatka koji su joj povjereni bila je brojna. Sastojala se od stručnjaka, savjetnika (eksperata) i vojne misije. Najviše tijelo bila je Politička delegacija koja je na Konferenciji predstavljala državu i zajedno s vladom kreirala njenu politiku. Kraljevska vlada imenovala je za političke delegate Nikolu Pašića (predsjednik Delegacije), dr. Antu Trumbića, dr. Milenka Vesnića, dr. Ivana Žolgera, Mateju Boškovića, dr. Josipa Smodlaku i dr. Otokara Ribarža, od kojih su prva četvorica bili opunomoćeni delegati i imali mandat za rad, dok su ostala trojica kao vladini delegati ravnopravno učestvovali u radu i odlučivanju.²² Delegaciji su bili podređeni Sekretarijat zadužen za administrativne poslove i Sekcije.²³ Zadatak Sekcija bio je da proučavaju probleme, sređuju podatke i formiraju stavove. Svoje odluke dostavljale su Delegaciji, ali je one nisu obavezivale već su bile „pomoćni materijal“ za njeno odlučivanje. Mogle su održavati vezu s odgovarajućim tijelima Konferencije, ali su bile u obavezi da se drže politike koju je zastupala Delegacija. Sekcije su imale predsjednika i savjet u koji su ulazili tehnički savjetnici i eksperti,

19 Centralne sile bile su Njemačka, Austro-Ugarska, Bugarska i Osmansko carstvo.

20 Pekić, 1937, 399.

21 Krizman – Hrabak, 1960, 7–8; Mitrović, 1969, 1–4; Popov, 1976, 157–171.

22 Srbi su brojčano i u svakom drugom pogledu dominirali u Delegaciji. Od sedam političkih delegata trojica su bili Srbi, te dva opunomoćena delegata od ukupno četiri. Predsjednik delegacije bio je Srbin i dva delegata (diplomate). Srpsku brojčanu prednost smanjivalo je jedino vladino mjesto koje je imao Hrvat. Slovenci su imali svoja dva predstavnika koji nisu bili članovi vlade niti diplomate. Mitrović, 1969, 18–20.

23 Kao pomoćna tijela u radu političke delegacije postojale su: Etnografsko-istorijska sekcija, Sekcija za međunarodno pravo, Vojna misija, Sekcija za štampu, Sekcija za trgovačku mornaricu, Ekonomsko-finansijska sekcija i Crnogorska sekcija. Isto, 23–35.

pomoćno osoblje i posluga.²⁴

U ime Delegacije u prvobitnom planu ekonomskim pitanjima na konferenciji trebale su se baviti Komisija za ocjenu štete, Komisija ekonomsko-financijska i Komisija za komunikacije. Ipak, u prvom popisu Delegacije dostavljenom Konferenciji mira prijavljene su Sekcija financijska i ekonomska i Sekcija za željeznice i saobraćaj. Njihovom fuzijom početkom februara 1919. nastala je jedinstvena Ekonomsko-financijska i saobraćajna sekcija, s dvije podsekcije (Ekonomsko-financijska i Saobraćajna). Predsjednik Sekcije i Ekonomsko-financijske podsekcije bio je Kosta Stojanović, dok je Miloš Savčić bio potpredsjednik Sekcije i šef Saobraćajne podsekcije. U radu Sekcije iz Bosne i Hercegovine učestovali su Vjekoslav Jelavić i dr. Vojislav Besarović, kao ekspert. Sekcija se bavila obimnim poslovima ekonomske prirode.²⁵

Razni odbori Konferencije po okupljanju odmah su započeli svoj rad. Glavna ekonomsko-financijska pitanja s Austrijom ticala su se reparacija, dugova dijelova Kraljevine SHS koji su ranije bili u sastavu Monarhije, likvidacije neprijateljskih imanja, likvidacije Austro-Ugarske i kontribucije. Financijske odredbe između dvije zemlje regulirao je X dio odredbama čl. 197-216. Sen Žermenskog (Saint Germain) mirovnog ugovora,²⁶ dok su ekonomska pitanja regulirali čl. 217-275. I financijske i ekonomske odredbe bile su uglavnom onakve kakve su utvrđene i u Versajskom mirovnom ugovoru s Njemačkom. Između ostalog, bavile su se trgovinskim odnosima (carinsko uređenje, takse i razna ograničenja, postupanje sa plovidbom, nedopuštena konkurencija, postupanje s pripadnicima saveznih i udruženih država itd.), ugovori-

24 Isto, 22.

25 U proljeće 1919. godine kao tehnički delegati bili su: Kosta Stojanović (predsjednik Sekcije), Miloš Savčić (potpredsjednik Sekcije), Velizar Janković, Dragoljub Joksimović i Boža Vuković. Članovi Ekonomsko-financijske podsekcije bili su: Velimir Bajkić, Fran Barac, Albert Bonetić, Milko Brezigar, Dragutin Dučić, Vjekoslav Jelavić, Ivan Jorman, Vjekoslav Kisovac, Svetomir Korporić, Mirko Kramar, Josip Lakatoš, Bogdan Marković, Ivo Politeo, Nikola Stanarević, Milan Todorović, Kosta Jovanović i Dragutin Protić. U sastavu Saobraćajne sekcije bili su: Ranislav Avramović, Dragutin Dimitrijević, Rudolf Lenac, Bora Pajević, Milan Pujić i Milan Šenoa. Sastav sekcije 30. septembra 1919. bio je drastično reduciran. Radila je u sljedećem sastavu: Kosta Stojanović, delegat i stručnjaci: Vladimir Bojkić, Svetomir Korporić, Vojislav Besarović, Dragutin Dučić, Drago Marušić, Janko Hacin i Boro Pajević. Isto, 34.

26 *Vorlage der Staatsregierung betreffend den am 10. September 1919 unterfertigten Staatsvertrag von Saint-Germain mit den alliierten und assoziierten Mächten, samt drei Annexen*, Staatsdrucerei, Wien, 1919, 112–129.

ma (poštanske i telegrafske konvencije), dugovima, dobrima, pravima i interesima, privatno-pravnim ugovorima, zastarje-lošču, presudama (pozicije u efektivnim i trgovačkim berzama, zalog, trgovački efekti, osiguranja protiv požara, osiguranja života, pomorska osiguranja, druga osiguranja, reosiguranja), mješovitim izbornim sudom, industrijskom svojinom itd.²⁷

Pitanje privatne imovine, prava i interesa u neprijateljskim zemljama bili su regulirani s više odredbi čl. 249. Ugovora, koji su, između ostalog, garantirali pravo na privatnu imovinu te regulisali trenutno uklanjanje izuzetnih ratnih mjera i mjera zabrane raspolaganja imovinom državljana Savezničkih ili Udruženih sila koje je Austrija preduzela na svojoj teritoriji, uključujući društva i udruženja u kojima su navedeni državljani bili zainteresirani kao i obustavu njihove likvidacije ukoliko ona nije bila završena, te njen povratak korisnicima.²⁸

Cijeli VIII. dio ekonomskih klauzula ugovora regulirao je privatno-pravne odnose između građana koji su ranije bili austrougarski podanici i državljana Austrije. Radilo se o posebnim odredbama za prenesene teritorije. Fizička i pravna lica koja su ranije bila državljani Austro-Ugarske, uključujući državljane Bosne i Hercegovine, oni koji su *ipso iure*, primjenom Ugovora, stekli državljanstvo Kraljevine SHS ili druge države, bez obzira na promjenu državljanstva, zadržavali su u Austriji potpuno uživanje svih prava industrijske svojine i prava književne i umjetničke svojine, koja su imali prema zakonodavstvu koje je bilo na snazi u vrijeme takvog prijenosa (čl. 264).

Pitanja koja su se ticala državljana Kraljevine SHS, kao i austrijskih, njihovih prava, privilegija i imovine, a koja nisu spomenuta u ovom²⁹ ni u ugovoru koji su regulirali određene neposredne odnose između država kojima je prenesena teritorija Monarhije ili koja su proizašla iz njenog raspada, trebala su biti predmet posebnih konvencija. Naravno podrazumijevalo se da te konvencije ni na koji način nisu smjele biti u suprotnosti s odredbama Ugovora (čl. 265). Austrijska vlada je bez odlaganja bila dužna vratiti državljanima bivše Austro-Ugarske monarhije, a koji su postali državljani Kraljevine SHS, njihovu imovinu, prava i interese koji su se nalazili na njenoj teritoriji. Osobama koje su na to imale

27 *Vorlage der Staatsregierung betreffend den am 10. September 1919 unterfertigten Staatsvertrag von Saint-Germain*, 129–186; Jovanović, 1939, 199–201.

28 *Vorlage der Staatsregierung betreffend den am 10. September 1919 unterfertigten Staatsvertrag von Saint-Germain*, 151–155.

29 Isto, 181,

pravo trebala je vratiti i iznos poreza i carina na kapital koji su nametnuti ili povećani na imovinu od 3. novembra 1918. godine ili koji su se mogli nametnuti ili povećati do njihovog vraćanja u skladu s odredbama Ugovora ili, u slučaju imovine, prava i interesa koji nisu bili podvrgnuti izuzetnim ratnim mjerama, do isteka tri mjeseca od stupanja na snagu mirovnog ugovora. Vraćena imovina, prava i interesi nisu bili podložni nikakvom porezu koji se nametao u odnosu na bilo koju drugu imovinu ili bilo koje drugo preduzeće koje je pripadalo istoj osobi, od trenutka kada je takva imovina povučena iz Austrije. Ako su porezi bilo koje vrste bili plaćeni unaprijed, trebali su biti vraćeni korisnicima (čl. 266).³⁰

Bez obzira na odredbe člana 249. i Aneksa Odjeljka IV, prema čl. 267. Ugovora, imovina, prava i interesi austrijskih državljana ili kompanija koje su oni kontrolisali, a koji su se nalazili na teritoriji bivše Austro-Ugarske monarhije, nisu mogle biti predmet oduzimanja ili likvidacije. Ta imovina, prava i interesi morali su biti vraćeni korisnicima, oslobođeni bilo kakve mjere ove vrste ili bilo koje druge mjere raspolaganja, prinudne uprave ili sekvestracije preduzete od 3. novembra 1918. godine do stupanja na snagu Ugovora i to u stanju u kojem su bili prije primjene predmetnih mjera. Imovina, prava i interesi na koje se odnosio ovaj član nisu uključivala imovinu na koju se primjenjivao član 208.³¹ Svi ugovori o prodaji robe koja se isporučivala morem, zaključeni prije 1. januara 1917. godine, između državljana zemalja Austro-Ugarske monarhije, jedne zemlje i uprava bivše Austro-Ugarske monarhije, Austrije, Bosne i Hercegovine ili austrijskih državljana druge zemlje, poništeni su³² osim u pogledu dugova i drugih novčanih obaveza koje su proizlazile iz bilo koje transakcije ili plaćanja predviđenih takvim ugovorom. Svi ostali ugovori između istih stranaka zaključeni prije 1. novembra 1918. godine, a koji su bili na snazi na taj dan, ostali su važeći (čl. 268).

Austrija ni na koji način nije trebala sprječavati prenos imovine, prava i interesa državljana Kraljevine SHS koji su pripadali društvu osnovanom u skladu sa zakonima bivše Austro-Ugarske monarhije, a nalazili su se na njenom teritoriju i bila dužna pružiti sve olakšice i pomoć potrebnu za izvršenje takvog prenosa.

30 Isto, 182.

31 Prema čl. 208. države kojima je prenesena teritorija Austro-Ugarske monarhije ili koje su nastale njenim raspadom, stekle su svu imovinu i sredstva koja su pripadala bivšoj ili tadašnjoj austrougarskoj vladi i koja se nalazila unutar njihove teritorije. Isto, 125–126.

32 Isto, 183.

Za državljane Kraljevine SHS, bivše podanike Austro-Ugarske monarhije, prema stavu jedan čl. 271. nisu vrijedile dispozicije Odjeljka III., osim klauzule pod d) člana 248. ugovora.³³ Naime, Aneksom ovog

33 Član 248. regulirao je osnivanje Kancelarije za verifikaciju i kompenzaciju u roku tri mjeseca od dana stupanja na snagu Ugovora. Ovi uredi trebali su rješavati:

1. Dugove dospjele prije rata, a koje su državljani jedne od ugovornih sila, s prebivalištem na teritoriji te sile, dugovali državljanima suprotstavljene sile s prebivalištem na njenoj teritoriji.
2. Dugove koji su dospjeli tokom rata, a dugovali su se državljanima jedne od Ugovornih sila s prebivalištem na teritoriji te sile, koji su nastali iz transakcija ili ugovora zaključenih s državljanima suprotstavljene sile, čije je potpuno ili djelimično izvršenje obustavljeno zbog ratnog stanja.
3. Kamate obračunate prije i tokom rata koje su se dugovale državljaninu jedne od ugovornih sila, a koje su proizilazile iz vrijednosnih papira izdatih ili oduzetih od strane suprotstavljene sile, pod uslovom da isplata takvih kamata nije obustavljena tokom rata.
4. Kapital koji se vraćao prije i tokom rata državljanima jedne od Ugovornih sila u vidu vrijednosnih papira koje je izdala suprotna Sila, pod uslovom da plaćanje ovog kapitala državljanima te Sile ili neutralnim stranama nije obustavljeno tokom rata. U slučaju kamate ili kapitala koji se plaćao na vrijednosne papire koje je izdala ili preuzela Vlada bivše Austro-Ugarske monarhije, Austrija je trebala platiti samo iznos kamate i kapitala koji je odgovarao dugu Austriji, u skladu s odredbama Dijela IX (Finansijske klauzule) Ugovora i principima koje je utvrdila Komisija za reparacije.

Radnje iz člana 248. trebalo je provoditi u skladu sa sljedećim principima i Aneksom:

- (a) Svaka od Visokih ugovornih strana trebala je zabraniti, od stupanja na snagu Ugovora, sva plaćanja, prijeme plaćanja i, općenito, svu komunikaciju između zainteresiranih strana, koja se odnosila na poravnanje navedenih dugova, osim putem posredovanja gore navedenih Ureda za verifikaciju i kliring.
- (b) Svaka od ugovornih strana bila je odgovorna za plaćanje navedenih dugova svojih državljana, osim u slučajevima kada je dužnik prije rata bio u stečaju, insolventan ili u stanju proglašene insolventnosti, ili kada je dug pripadao kompaniji čiji su poslovi likvidirani tokom rata u skladu s izuzetnim ratnim zakonodavstvom.
- (c) Iznos koje je državljani jedne od ugovornih sila dugovao državljanima jedne od ugovornih sila teretili su Ured za verifikaciju i naknadu zemlje dužnika, a Ured zemlje potonjeg tražio ih je isplaćivati povjeriocu.
- (d) Dugovi su se trebali plaćati u valuti dotične Savezničke i Udružene sile (uključujući kolonije i protektorate Savezničkih sila, Britanskih Dominionia i Indije). Ako su se dugovi trebali namiriti u bilo kojoj drugoj valuti, onda su se morali plaćati ili kreditirati u valuti dotične Savezničke ili Udružene sile. Konverzija se trebala vršiti po predratnom kursu. Za primjenu ove odredbe, predratni kurs se smatrao jednakim prosjeku kurseva dotične Savezničke ili Udružene sile tokom mjeseca neposredno prije izbijanja neprijateljstva između nje i Austro-Ugarske. U slučaju da je ugovor izričito predviđao fiksni

odjeljka svaka ugovorna strana u roku od tri mjeseca imala je obavezu osnovati centralnu „Kancelariju za verifikaciju i kompenzaciju“ za plaćanje i naplatu neprijateljskih dugova, kao i lokalne urede. Dakle, novčane obaveze između građana Austrije i Kraljevine SHS nisu se morale uređivati posredstvom pomenute Kancelarije.³⁴ Time je otpadala i garancija Austrije za dugove njenih podanika koja je bila vezana za ovu ustanovu i predviđena članom 248. za sve druge zemlje. Ukidanje Kancelarije za Austriju bilo je nepovoljno jer su austrijski dužnici dugove trebali plaćati individualno, što mnogi zbog insolventnosti nisu bili u stanju. Novčane svote koje su dugovali građani Kraljevine SHS bile su srazmjerno male, a osim toga gotovo svi njeni dužnici bili su solventni. Njihova potraživanja prema podacima kojima su raspolagali delegati na konferenciji prevazilaza su austrijska.³⁵

Pojedinci su dugove trebali plaćati u domaćoj valuti, a konverziju vršiti po predratnom kursu. Kao važeći devizni kurs za poravnanje trebao se primjenjivati prosječni kurs kotiran na Ženevskoj berzi tokom dva mjeseca koja su prethodila 1. novembru 1918. godine. Prema tome dug u austrijskim krunama trebao se pretvoriti u dinare (ili u monetu koja je važila na dan plaćanja) po navedenom kursu na ženevskoj berzi.³⁶ Ali, s obzirom da dinar kao zvanična valuta u Kraljevini SHS nije bio kotiran na ženevskoj berzi za dva mjeseca koji su prethodili 1. novembru 1918, ovo pretvaranje kruna u dinare nije se moglo izvršiti, niti utvrditi iznos duga u dinarima, a tako ni dug naplatiti, što je u startu nagovještavalo probleme.

Za ratne zajmove koje su podanici Austro-Ugarske monarhije davali tokom rata, države cesionarke (one koje su nastale od Monarhije i koje su preuzele dio duga zajedničke države) prema Ugovoru o miru nisu uopće odgovarale. Djelimična odgovornost padala je na Austriju i to samo za onaj zajam čiji su posjednici bili podanici koje druge države, a ne države cesionarke. Kraljevina SHS nije bila dužna da honorariše

kurs za konverziju valute u kojoj je obaveza izražena u valuti dotične Savezničke ili Udružene sile, gornja odredba koja se odnosila na kurseve valuta nije se primjenjivala. Što se tiče Poljske i Čehoslovačke, novostvorenih država, valutu registra i kurs koji se primjenjivao na dugove koje su morale platiti ili kreditirati trebala je utvrditi Komisija za reparacije predviđena u Dijelu VIII, osim ako se zainteresirane države prethodno nisu drugačije sporazumjele. Isto, 142–144.

34 Isto, 184.

35 Naša imovina u Austriji. Odluke mirovne konferencije, *Jugoslavenski Lloyd* XI/60, 1919, 2.

36 *Vorlage der Staatsregierung betreffend den am 10. September 1919 unterfertigten Staatsvertrag von Saint-Germain*, 184.

posjednike ratnih zajmova koji su se nalazili na njenom teritoriju, a za iste nije odgovarala ni Austrija.³⁷ S obzirom na to što su mnogi sudovi u „prečanskim“³⁸ krajevima sav pupilarni novac uložili u ratne zajmove tražila je jugoslavenska delegacija da se pupilima (ratna siročad), čiji je novac upisan u ratne zajmove, ti zajmovi izmijene za državne rente i da se na taj način obeštete. Ali taj zahtjev na konferenciji nije usvojen. Austrija dakle, po ugovoru nije morala vraćati ratne zajmove, ali je u smislu čl. 203. i zadnje alineje čl. 205. bila odgovorna za sve one obaveze koje je bivša austrijska uprava kontrahirala prije i za vrijeme rata, a koje nisu izražene u titrovima.³⁹ Tu su dolazila na prvom mjestu potraživanja protiv bivšeg vojničkog erara.⁴⁰

Ugovor o miru s Austrijom potpisan je 1. septembra 1919. u pariskom predgrađu Sen Žermen (Saint Germain), ali ga je jugoslavenska delegacija odbila potpisati, prigovarajući odredbama člana 51. (o zaštiti manjina) i odredbama o reparacijama. Potpisala ga je naknadno 5. decembra 1919. godine.⁴¹

37 Zanimljiv je odnos Kraljevine SHS prema ratnim zajmovima koje su upisivali njeni stanovnici, a bivši građani Austro-Ugarske monarhije. Prema podacima koje je 1921. godine iznio Anton Korošec u Kraljevini SHS bilo je upisano oko dvije milijarde kruna austrougarskih ratnih zajmova. Činjenica je da prema odredbama mirovnog ugovora nijedna država nasljednica nije morala ni svojim građanima garantirati njihovu isplatu. Međutim, u drugim državama nasljednicama zauzet je stav da su ratni zajmovi pojedinih državljana i naročito javnih ustanova bili upisivani pod pritiskom vlasti. Zbog toga im je u izvjesnom dijelu bila nadoknađena šteta od gubitka za upisani zajam. U Čehoslovačkoj su npr. posjednici obveznica ratnih zajmova imali mogućnost njihove zamjene za nove državne papire uz izvjesnu nadoplatu. Slično je postupila i Poljska, dok je Rumunija svojim građanima dala neku vrstu odštete. Međutim, stanovništvo „prečanskih“ krajeva izgubilo je oko dvije milijarde kruna, a istovremeno moralo plaćati srbijanske predratne i ratne dugove. Bičanić, 1938, 36.

38 Prečanskim krajevima smatrani su dijelovi Kraljevine SHS, preko Drine, Save i Dunava, koji su do ujedinjenja bili u sastavu Austro-Ugarske monarhije.

39 Titrirani zajmovi su državni zajmovi za koje je država izdala svoje obveznice (franc. titre = obveznica). Osim zaduživanja putem sklapanja unutarnjih ili vanjskih državnih zajmova, na koje izdaje svoje obveznice, država se može zaduživati i na tekućem računu u banci, time što ne plati isporučenu robu ili ne udovolji nekoj drugoj svojoj obavezi. Za ove dugove država ne izdaje obveznice i oni su njeni netitrirani zajmovi. *Privredni leksikon*, 1961, 685.

40 *Ugovor o miru s Austrijom. Govor izvestitelja dr-a Vojislava Besarovića u Privremenom Narodnom Predstavništvu u Beogradu 16. septembra 1920. god.*, Izdanje knjižare J. Petrovića, Tuzla, 1923.

41 Krizman, 1975, 17.

Obostrano nepoštovanje mirovnog ugovora

Nestanak Austro-Ugarske monarhije kao posljedica ratnih dešavanja bio je povod nizu krajnje zapletenih i dugotrajnih sporova oko brojnih pitanja između zemalja njenih nasljednica.⁴² Osnovni problemi, kako je naprijed naznačeno, pokušali su se riješiti mirovnim ugovorima u Sen Žermenu i Trianonu koje su savezničke sile sklopile s Austrijom, odnosno Mađarskom, ali su brojna pitanja ostala sporna i ostavljena da ih suprotstavljene strane rješavaju kasnije. Novoformirana Kraljevina SHS privredu je trebala prilagoditi novim političkim granicama nastalim u Versaju, a uz to rješavati sporna pitanja s poraženom Austrijom, Mađarskom i Njemačkom. Većina sporova s Austrijom postupno je rješavana pregovorima. Međutim, ti procesi išli su teško i sporo, jer su međusobni odnosi bili kontaminirani ratnom prošlošću, a stvari su se počele komplicirati još tokom mirovnih pregovora u Parizu. Naime, Antanta je u svim svojim zemljama i okupiranim krajevima na osnovu Odluke Pariske ekonomske konferencije od 18. oktobra 1916. godine odredila da se imovina neprijateljskih državljana ili likvidira ili stavi pod sekvestar. Nedugo poslije okončanja rata prisilne mjere protiv strane imovine preduzela je i Kraljevina SHS, što je pojačalo neprijateljsko raspoloženje s Austrijom, Njemačkom i Mađarskom. Naime, kraljevska vlada je 5. februara 1919. donijela naredbu o proširenju teritorijalnog važenja *Zakona o postupanju sa imovinom podanika država koje su u neprijateljstvu sa Srbijom* od 17. augusta 1915. kojom su sva preduzeća (fabrike, banke, trgovačke, industrijske i znatske radnje i radionice itd.) i imovinski objekti razne vrste (gotov novac, hartije od vrijednosti, razna novčana primanja i nepokretna imanja) na teritoriji cijele Kraljevine SHS, koja su pripadala podanicima ili društvima i preduzećima neprijateljskih država kao i preduzeća i imovinski objekti mješovitog karaktera stavljeni pod sekvestar.⁴³ Zakon je ukinuo i sve povlastice i koncesije osnovane na specijalnim zakonima, ukazima, dekretima ili na drugi način dobivene od države, oblasti ili drugih pravnih administrativnih tijela u pogledu raznih preduzeća i eksploatacija, ako su u cjelosti ili

42 Zemlje nasljednice bile su: Austrija, Mađarska, Italija, Čehoslovačka, Poljska, Rumunija i Kraljevstvo SHS.

43 ABH, fond: Ministarstvo trgovine i industrije – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (dalje: FMTI), K-23, br. 8533/1922; *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu. Godina 1919, 1920, 73–74; Zakon o postupanju sa imovinom podanika država koje su u neprijateljstvu sa Srbijom sa Pravilnikom za izvršenje ovog Zakona i Zakona o uzimanju na znanje i odobrenje Pariske ekonomske konferencije, 1919, 3–8.*

djelimično bili na njenoj teritoriji i ako je njihov kapital (dionički ili nedionički) u cjelosti ili djelimično pripadao podanicima ili preduzećima neprijateljskih država. Propisi ovog zakona (član 2) odnosili su se na imovinu podanika Austro-Ugarske, Njemačke, Osmanskog carstva, Bugarske i svih lica koja su ratovala protiv Srbije.⁴⁴

Shodno navedenom zakonu Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu svojim aktima od 11. i 26. februara 1919. godine naredila je da se imovina državljana Njemačke, Osmanskog carstva, Bugarske, Austrije i Mađarske stavi pod poseban nadzor države. Popis imovine bana-ka, industrijskih preduzeća, znatskih i trgovačkih radnji, velikih imanja i drugih pokretnih i nepokretnih dobara i novca obavljale su okružne oblasti u sporazumu s finansijskim direkcijama za svoja područja, dok je popis rudnika i rudarskih preduzeća, koja su se nalazila u privatnom vlasništvu na području Bosne i Hercegovine sprovodilo rudarsko satništvo u Sarajevu.⁴⁵ Prema popisu objavljenom u *Jugoslovenskom Lloyd*, sekvestracijama je bilo pogođeno oko 800 austrijskih, 400 mađarskih i 180 njemačkih kompanija i nekretnina u Kraljevini SHS.⁴⁶ U Bosni i Hercegovini, prema dostupim izvorima, sekvestrom su bila obuhvaćena 84 privredna subjekta (banke, osiguravajuća društva, industrijska preduzeća, zanatske radnje, trgovačka preduzeća i radnje, kuće, posjedi i sl.).⁴⁷

44 ABH, FMTI, K-79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu III odeljenju zem. vlade Sarajevo, *Nadziranje imovine podanika neprijat. država. Gubitak privilegija*, broj: 98.8005/1919, Sarajevo, 14. maja 1919; ABH, FMTI, K-23, br. 8533/1922. Ministarstvo trgovine i industrije, *Rješenje*, br. 6717, Beograd, 30. aprila 1919; ABH, FTOK, K-1, omot br. 1. „Sadašnje privredno stanje u BiH“ predavanje održano na našoj konferenciji mira u maju 1919. god.; Ukinuti ugovori za bosanske šume i rudnike, *Jugoslavenski Lloyd (Hrvatski Lloyd)* XI/27, 1919, 3.

45 ABH, FMTI, K-79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Svim okružnim oblastima, kotarskim uredima, kot. ispostavama i gosp. povjereniku za zem. glavni grad Sarajevo, *Nadziranje imovine podanika neprijateljskih država*, br. 944/prez., Sarajevo, 11. februara 1919; ABH, FMTI, K-79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Svim okružnim oblastima, kotarskim uredima, kotarskim ispostavama i gosp. vladinom povjereniku za glavni grad Sarajevo, *Nadziranje imovine podanika neprijateljskih država*, br. 944/1919. prez., Sarajevo, 26. II 1919.

46 Suppan, 1996, 1098.

47 ABH, FMTI, K-79, br. 3684/1925. *Imenik staratelja*; ABH, FMTI, K-79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, *Iskaz sekvestara postavljenih na naređenje ministarstva trgovine i industrije od 30. 4. 1919. br. 6717*, br. 94.632, Sarajevo, 14. maja 1919.

Okružne oblasti su za pokretnu imovinu postavljale jednog komesara, a gdje je postojala i pokretna i nepokretna ili samo nepokretna imovina onda i više staratelja. U onim preduzećima gdje je većinski kapital bio vlasništvo domaćih ili građana koji nisu podanici neprijateljskih država, staratelj nije određivan.⁴⁸ Za komesara nije moglo biti imenovano lice koje je s vlasnikom preduzeća bilo u srodstvu, neprijateljstvu ili u kojem drugom bliskom odnosu.⁴⁹ Starateljstvo je trebalo biti povjereno pouzdanim i „stručnim“ licima koji bi u saradnji s postojećim upravama trebali vršiti popis i procjene nepokretne imovine i nekretnina, a pokretni imetak, kao i spis o popisu i procjeni imetka, deponirati u Upravu fonda.⁵⁰ Međutim, suprotno naredbi, vlasti su za komesare uglavnom postavljale podobne, a ne sposobne kadrove. Rad komesara koji su vodili nadzor bio je reguliran posebnim *Uputstvom*.⁵¹

Komesari su od momenta postavljenja postajali faktor koji se u dotičnom preduzeću pitao za svaki akt. Raniji direktori ostajali su na svom mjestu jer su poznavali rad u preduzeću, ali nisu imali prava koja su im ranija pripadala. Oni nisu mogli ni jedan akt „koji ne spada u obični dnevni posao učiniti bez odobrenja“ komesara⁵² koji je vodio brigu o povjerenom preduzeću, a posebno da se imovina preduzeća ne otuđi ili izveze van granica zemlje.⁵³ Naknada za rad komesara osi-

48 Užičanin – Velagić, 2013, 93–94.

49 ABH, FMTI, K–79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Svim okružnim oblastima, kotarskim uredima, kot. ispostavama i gosp. povjereniku za zem. glavni grad Sarajevo, *Nadziranje imovine podanika neprijateljskih država*, br. 944/prez., Sarajevo, 11. februara 1919; ABH, FMTI, K–79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Svim okružnim oblastima, kotarskim uredima, kotarskim ispostavama i gosp. vladinom povjereniku za glavni grad Sarajevo, *Nadziranje imovine podanika neprijateljskih država*, br. 944/1919. prez., Sarajevo, 26. II 1919.

50 ABH, FMTI, K–79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Svim okružnim oblastima, kotarskim uredima, kotarskim ispostavama i gosp. vladinom povjereniku za zemaljski glavni grad Sarajevo, *Nadziranje imovine neprijateljskih država*, Ad. broj: 1299/prez., Sarajevo, 22. marta 1919.

51 Užičanin – Velagić, 2013, 94.

52 ABH, FMTI, K–44, br. 7330/1923. Ministarstvo trgovine i industrije Šumska–Industrijska Centrala Zemaljskoj vladi u Sarajevu, Š. br. 502, Beograd, 4. 8. 1919.

53 ABH, FMTI, K–79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Svim okružnim oblastima, kotarskim uredima, kotarskim ispostavama i gosp. vladinom povjereniku za zemaljski glavni grad Sarajevo, *Nadziranje imovine neprijateljskih država*, Ad. br. 1299/prez., Sarajevo, 22. marta 1919. U svrhu nadzora nad preduzećima staratelji su pregledali knjige, vodili izvode o stanju

guravana je iz prihoda sekevestriranog imetka. O nadzoru nad preduzećima bar jednom mjesečno podnosili su izvještaj nadležnim organima vlasti. Iako su naredbom imali velika ovlaštenja, ipak, nisu smjeli ometati niti praviti prekide u radu preduzeća.⁵⁴ Dakle, u fabrikama, trgovačkim preduzećima, bankama i sličnim privrednim jedinicama uprave i rukovodstva stavljeni su pod državni nadzor i vođstvo komesara, koji je bio apsolutna nadzorna vlast. Vlasnici nisu mogli raspolagati svojom imovinom. U svim slučajevima interesa države ili smanjenja vrijednosti objekata i imovine mogla se odrediti njihova prisilna likvidacija.

Ubrzo je zbog potpune nesposobnosti državnih komesara (raznih policajaca i oficira) da vode preduzeća jedan dio tvornica bio zatvoren. Nepristrana javnost od početka je kritikovala „nestručne“ komesare. Radi općih narodnih interesa i intencije Vlade izražene u naredbi traženo je da se izvrši njihova zamjena i postave stručna lica, vodeći računa da pri izboru nikakvu ulogu ne igra „osobno prijateljstvo, niti stranačka pripadnost, niti lična simpatija.“⁵⁵

Austrijski kapital zauzimao je krupne pozicije u bosanskohercegovačkoj privredi i eksploatisao najrentabilnije privredne poslove.⁵⁶ Najjači utjecaj ostvario je u industriji i bankarstvu, dok je njegov angažman u rudarstvu bio neznatan.⁵⁷ Sva ta imovina, kako je naprijed navedeno, stavljena je početkom 1919. godine pod državni nadzor. Prema dostupnim podacima među sekvestriranim firmama bila je rudarska zadruga „Bosnia“ u kojoj je pored austrijskog bilo njemačkog i

blagajne, vrijednosnih papira, robe i slično, te tražili podatke o poslovanjima. Bili su dužni da prisustvuju sjednicama upravnog odbora preduzeća, a o svim važnijim dispozicijama odmah su obavještavali kotarsku oblast. Morali su voditi računa da se usljed njihove kontrole ne prekida rad društva ili preduzeća, te u tom pravcu nisu smjeli praviti nikakove smetnje. U svim slučajevima, gdje je bila potrebna intervencija oblasti (kao obustava naređenja ravnateljstva društva ili preduzeća), morali su se obraćati nadležnoj nadzornoj oblasti.

54 Užičanin – Velagić, 2013, 95.

55 Imovina neprijateljskih podanika, *Pravda* I/37, 1919, 4.

56 Zakon o rukovanju s imetkom državljana neprijateljskih država na području Kraljevstva SHS, *Jugoslovenski (Hrvatski Lloyd) Lloyd* XI/25, 1919, 1; Strani kapital i naša industrija, *Bosanski Lloyd* II/3, 1920, 1.

57 ABH, FTOK, omot br. 1. *Privredna politika Austro-Ugarske monarhije u Bosni i Hercegovini*, Hrelja, 1961, 48. O austrougarskoj industrijskoj politici opširnije vidi u: Juzbašić, 2002; Hauptmann, 1973, 59–84.

mađarskog kapitala.⁵⁸ Potom devet najvećih preduzeća drvne industrije koje su držali Austrijanci: Eissler & Ortlieb iz Zavidovića, M. Lisska iz Tuzle, Ugar šumsko–industrijsko d. d. Braća Hegenbuher iz Turbeta, Bosansko d. d. za iskorištavanje drveta i pogon parnih pilana iz Banje Luke, te pet manjih preduzeća. Sekvestrirana je i jedna firma koja je radila s njemačkim i austrijskim kapitalom od 1.000.000 kruna, potom, s pretežno bosanskim, a dijelom austrijskim kapitalom firma Begov Han, te Butazzoni i Venturini u kojoj su zajednički radili italijanski, austrijski i bosanski kapital.⁵⁹ Austrijanci su imali 6,66% udjela u preduzeću Otto Steinbeiss u kojem je bilo investirano 30.000.000 kruna.⁶⁰ Radi austrijskog udjela u vlasništvu pod državnu prinudnu upravu stavljena su i četiri najveća preduzeća hemijske industrije (Fabriku za elektrinu iz Jajca, Tvornicu amonijak sode iz Lukavca, rafinerija nafte Danica iz Bosanskog Broda i Tvornicu za suhu destilaciju drva iz Teslića), kao i željezare u Zenici i Varešu.⁶¹ Sve banke, njihove filijale i ekspoziture u kojima je bilo austrijskog i uopće stranog kapitala poput Privilegovane zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu iza koje je stajao Wiener Bankverein, Agrarne komercijalne banke iza koje se nalazila Pesti Ungarische Kommerzbank, Bosanske banke iza koje je stajao Bodencredit, te Niederoestereichische Eskomptgesellschaft koja je osnovala svoju afilaciju u Sarajevu pod nazivom Bosanska industrijska i trgovačka banka stavljene su pod upravu države.⁶²

Sekvestar i zabrane jugoslavenskih, odnosno bosanskohercegovačkih vlasti bile su u suprotnosti sa čl. 267. Sen Žermenskog ugovora i opasno ugrozili interese Austrije i njenih građana. Stoga je reakcija druge strane bila žestoka. Međutim, Austrija je protiv „otimanja

58 *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*, 1906, 461. Zadruga je osnovana sa zadatkom bržeg razvoja rudarstva u Bosni i Hercegovini, a eksploatisala je rudnike manganske rude u Semizovcu – Čevljanovićima, hromove rude u Dubošćici, bakarne rude u Sinjakovu, sinjevca u Maškari, antimonove rude u Čemernici kod Fojnice, te srebronosno-olovne rude u Srebrenici. ABH, FTOK, K–7, omot br. 10. *Direkcija državnih rudarskih preduzeća u Sarajevu Trgovačkoj i obrtničkoj komori u Sarajevu*, br. 12.666/26, Sarajevo, 7. jula 1926.

59 ABH, FTOK, K–1, omot br. 12. *„Sadašnje privredno stanje u BiH“ predavanje održano na našoj konferenciji mira u maju 1919. god.*

60 ABH, FTOK, K–1, omot br. 7. *Iskaz stanja zajmova koncem 1918. g. podignutih od strane BiH erara.*

61 ABH, FTOK, K–1, omot br. 12. *„Sadašnje privredno stanje u BiH“ predavanje održano na našoj konferenciji mira u maju 1919. god.*

62 Novčarstvo Sarajeva, *Analiza bilansa*, dodatak *Narodnom blagostanju* II/38, 1930, 165.

imovine“ bezuspješno protestovala kod Antante. Samo je mogla čekati stupanje na snagu mirovnog ugovora ili primati izvještaje od svojih pogođenih građana ili austrijskih udruženja i društava. Kao protumjeru zamrzнула je depozite i imovinu građana Kraljevine SHS na svojoj teritoriji, protivno odlukama mirovnog ugovora prema kojima je bez odlaganja trebala sve „bivše austrijske, ugarske i bosanske podanike, koji su postali podanicima kakve savezničke države“, staviti „u posjed njihovih dobara, prava i interesa, koji se nalaze na austrijskom području, bez bilo kakvih tereta ili pristojbi, na novo propisanih ili povećanih od 1. novembra 1918. dalje“. Protesti, žalbe i intervencije pogođenih lica s obje strane nisu bili od naročite koristi.⁶³

Pregovori s „figama u džepovima“

Na plenarnim sjednicama Međunarodne ekonomske konferencije održanim maja 1927. godine u Ženevi, tri govornika dotakla su se pitanja „Srednje Evrope“ i to dr. I. R. Cimerman, holandski delegat, bivši Generalni komesar Društva naroda za Austriju, V. T. Lejti, engleski delegat i poznati ekonomista koji je s pariskim profesorom Ristom u ime Društva naroda proučavao privredne prilike u Austriji, te mađarski delegat grof János Hadik. Cimerman je u svom izlaganju zaključio da je jedan od glavnih uzroka poslijeratnog teškoga privrednoga stanja u Evropi bio raspad Austro-Ugarske monarhije na sedam država, odnosno komadanje jedne „gotovo idealne ekonomske jedinice“. Ustvrdio je da su umjesto toga golemog proizvodnog i potrošnog područja nastale minijaturne ekonomske jedinice koje su se borile jedna protiv druge i svaka u svojim granicama s raznim teškoćama. Slično mišljenje iznijela su i druga dvojica govornika i eksperata. Imperativom su smatrali da se među nasljednicama i bivšim austrougarskim krajevima uspostavi određena saradnja na privrednome polju, i to ne samo radi njih, nego u interesu oporavka cijeloga evropskog kontinenta.⁶⁴

Slom Monarhije razbio je u državama njenim nasljednicama postojeću ekonomsku organizaciju koju je trebalo na neki način iznova uspostaviti, a da bi se to ostvarilo zemlje su morale riješiti brojna sporna pitanja. Kako je već naznačeno mnoga pitanja u Sen Žermenskom mirovnom ugovoru bila su samo načelno riješana i ostavljena da se zainteresirane strane o tome međusobno dogovaraju. Ekonomski spo-

⁶³ Suppan, 1996, 1097.

⁶⁴ Neke pojedinosti iz izveštaja sa Međunarodne ekonomske konferencije, *Ekonomist* VII/7–8, 1927, 543.

rovi postali su goruća tema odmah nakon potpisivanja ugovora. Posebno je bilo osjetljivo pitanje privatne svojine i dugovanja između građana bivše Austro-Ugarske monarhije, a koji su postali građani Austrije ili Kraljevine SHS. Iako je Kraljevina SHS preuzela i obavezu implementacije međunarodnih ugovora i obaveza svih subjekata koji su ujedinjeni u zajedničku državu,⁶⁵ ipak, rješavanje pojedinih pitanja, među kojima i privatno-pravna dugovanja i potraživanja, ostajala su na margini i provlačila se godinama. O ovim teškim temama, osim na međunarodnim ekonomskim konferencijama na kojima su učestovale sve zemlje nasljednice Austro-Ugarske monarhije, Kraljevina SHS i Austrija raspravljale su i na bilateralnim forumima, konferencijama i sastancima.

Kada je u aprilu 1919. godine Austrija zabranila građanima Kraljevine SHS disponirati svojim imanjem i novcem na njenoj teritoriji i primijenila na njih odredbe koje su po svemu odgovarale sekvestru koji je nešto ranije na imovinu austrijskih građana nametnula vlada u Beogradu, nastao je spor. Prenos ovih imanja iz Austrije u Kraljevinu SHS i rješavanje dugovanja bila je poslije sloma Austro-Ugarske i ujedinjenja jedna od najvećih briga građana i novčanih zavoda iz Zagreba, Ljubljane, Sarajeva i Dalmacije. U tom cilju stvorili su slovenački novčani zavodi naročito udruženje Repatrija, a hrvatski povjerali zastupanje svojih interesa savezu Jugoslavenskih zavoda u Zagrebu. Pomenuta udruženja ali i pojedinci obraćali su se dopisima raznim ministarstvima i nadležnostima, lokalnim vlastima, pa i likvidacionoj komisiji u Beču, u kojima su obrazlagali štetu koju je trpila jugoslavenska nacionalna ekonomija, jer su ogromna imanja ležala besplodna u Beču, a porez umjesto državne finansijske uprave naplaćivala Austrija. Prema procjenama stručnjaka i prema statistici novčanih zavoda sami Slovenci imali su u Austriji, naročito u Beču, u tražbinama i depoima banaka jednu milijardu i tri stotine miliona kruna.⁶⁶ Savez domaćih novčanih zavoda, a često i pojedinci insistirali su da država preduzme sve mjere koje su bile potrebne da Austrija vrati navedeni imetak. Predlagali su ekonomske represalije, naročito da joj se ne daju životne namiernice dok ne vrati pomenuta imanja, a gotovo uvijek je traženo da se ne skida sekvestar s imanja austrijskih građana, ukoliko i ona istovremno ne vrati imanja domaćih ljudi koja su se nalazila na njenom teritoriju.

65 Raspopović, 2018, 70.

66 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Gospodinu Nikoli Berkoviću predsedniku trgovačko obrtničke komore Sarajevo, Sarajevo, 19. juna 1920.*

Zahtjevano je da se u smislu čl. 256.⁶⁷ Ugovora odmah ustanovi mješoviti sud za sve parnice između dvije zemlje. Formiranje mješovitog suda bilo je potrebno jer se očekivalo da će se pri izvršenju članova 249., 266. i 271. Ugovora pojaviti brojni sporovi za koje je jedino on mogao biti nadležan.⁶⁸

Radi dogovora o zauzimanju jednoobraznog stava o primjenjivanju odredaba ugovora o miru s Austrijom i Njemačkom, na prijedlog pokrajinskih vlada Bosne i Hercegovine i Dalmacije, predsjedništvo Ministarskog savjeta održalo je 30. januara 1920. godine konferenciju u Sarajevu u velikoj sali Vladinog doma. Konferencijom je predsjedavao dr. Vojislav Besarović, narodni poslanika iz Sarajeva i ekspert jugoslavenske pregovačke delegacije u Parizu. Sastanku su prisustvovala delegacije iz Beograda (dr. Milan Nedeljković i dr. Janko Hacin, načelnici sekcija Odjeljenja za izvršenje ugovora o miru i dr. Drag. Dučić, ekspert u Parizu, zatim V. Pavličević, načelnik, D. Rošu i dr. D. Pantić, inspektor Ministarstva pravde), Zagreba (F. Braun, povjerenik za finansije, dr. Krajač ispred saveza novčanih zavoda i dr. Bajer sekretar saveza industrijalaca), Ljubljane (dr. Vodopivec i dr. J. Hacin), Splita (dr. Savo Bošković) i Sarajeva i to skoro svi načelnici i referenti najvažnijih resora Zemaljske vlade, te dr. Aco Despić u ime sarajevske trgovačke komore.

Na konferenciji je vođena žustra i iscrpna diskusija. Dugo se vijećalo oko pitanja da li ima interesa da se otvori Kancelarija za ovjeravanje i kompenzaciju koja po čl. 248. Ugovora o miru s Austrijom nije bila obaveza? Poslije poduže rasprave zaključeno je da uspostavljanje tih ureda nije bilo u državnom interesu. Ocijenjeno je da je bilo malo

67 Član 256. Sen Žermenskog mirovnog ugovora regulirao je osnivanje mješovitog arbitražnog suda Savezničkih ili Udruženih sila s jedne strane i poraženih zemalja s druge strane, u roku od tri mjeseca od stupanja na snagu Ugovora. Sudovi su se trebali sastojati od tri člana. Svaka vlada u sporu trebala je odrediti jednog člana. Predsjednika suda pak, trebale su sporazumno birati obje vlade. U slučaju da se takav sporazum nije mogao postići, predsjednika Suda i dvije druge osobe, koje su ga po potrebi mogle zamijeniti, biralo je Vijeće Lige naroda, a do njena konstituisanja, gospodin Gustav Adore. Sudije su trebali biti iz zemalja koje su ostale neutralne tokom rata. U slučajevima kada neka vlada u roku od mjesec dana na upražnjeno mjesto nije osigurala imenovanje novog člana Suda, onda ga je birala protivnička vlada između dvije gore navedene osobe, osim predsjednika. Sud je odluke trebao donositi većinom glasova. *Vorlage der Staatsregierung betreffend den am 10. September 1919 unterfertigten Staatsvertrag von Saint-Germain*, 172–173.

68 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Gospodinu Nikoli Berkoviću predsedniku trgovačko obrtničke komore Sarajeva, Sarajevo, 19. juna 1920.*

potraživanja prema Njemačkoj, a da su potraživanja prema Austriji bila grupisana u nekoliko velikih pozicija i to su većinom bili krupni novčani depoziti kod prvoklasnih austrijskih banaka.⁶⁹ Naprotiv njemačka i austrijska potraživanja prema građanima Kraljevine SHS bila su većinom sitnog portfeljskog⁷⁰ karaktera, među kojima je bilo mnogo „dubioza“. Procjenjivalo se da bi državna vlada formiranjem kancelarije imala, ne samo ogroman administrativni posao oko inkasiranja sitnih trgovačkih potraživanja, nego bi morala još i preuzeti garanciju za njihovu isplatu u slučaju insolventije⁷¹ dužnika. Pored toga, država bi odmah svojim građanima morala isplatiti njihove tražbine prema njemačkim i austrijskim podanicima, kreditirajući tako njemački i austrijski ured da ih efektivno naplate.⁷² Učesnici su naglašavali da se morala uzeti u obzir insolventnost Austrije kao države i njen vjerovatan i brz bankrot,⁷³ kao i da bi njena garancija za isplatu privatnih dugova Austrijanaca prema građanima Kraljevine SHS došla na red tek poslije isplata naknada ratnih šteta, pa bi zvanična ustanova ureda, onako kako je predviđeno Ugovorom o miru, bila od realne koristi samo za austrijske i njemačke povjerioce, a štetna za Kraljevinu SHS. Delegati su predlagali da se odustane od prava na otvaranje Kancelarije za ovjeravanje i kompen-

69 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Konferencija o jednoobraznom primenjivanju ugovora sa Njemačkom i Austrijom.*

70 U ekonomiji je portfelj ili portfolio skup finansijskih sredstava koje neki pojedinac ili preduzeće posjeduje. Može se sastojati od novca (u gotovini, na depozitima po viđenju, na oročenim depozitima i dr.) i od vrijednosnih papira (dionice, obveznice, ostali vrijednosni papiri).

71 Nesposobnost plaćanja duga.

72 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Konferencija o jednoobraznom primenjivanju ugovora sa Njemačkom i Austrijom.*

73 Ratom iscrpljena Austrija bila je u teškoj finansijskoj i ekonomskoj situaciji. Na jednoj međusavezničkoj konferenciji stručnjaka, održanoj marta 1921. godine u Parizu, koja se bavila pitanjem pomoći Austriji, Engleska, Francuska, Italija i Japan odlučile se da suspenduju na jedno izvjesno vrijeme, koje je trebalo naknadno da se odredi, sva njihova potraživanja od Austrije na ime reparacija, kao i isplaćivanje troškova oko savezničke okupacione vojske, pod uvjetom da i druge vlade također pristanu da odlože svoja potraživanja od Austrije. Osim toga, četiri navedene savezničke vlade, bile su raspoložene da ovlaste Austriju da za to vrijeme ne isplaćuje ni interese na avansirane joj kapitalne kako bi smanjile njenu očajnu finansijsku situaciju. Finansijskoj komisiji Društva naroda dat je zadatak da pozove banke i kreditne zavode na jednu konferenciju na kojoj se tražio osigurati međunarodni kredit za Austriju. Pomoć, Austriji, *Politika*, God. XVII, br. 4636, Beograd, 20. marta 1921, 1. Opširnije o finansijskoj konsolidaciji Austrije vidjeti u: *The Financial reconstruction of Austria. General Survey and Principal Documents*, League of Nations, Geneva, 6. novembar 1926.

zaciju, kako prema Njemačkoj, tako i prema Austriji, Mađarskoj i Bugarskoj. Napokon preporučeno je da se osnuju privatni uredi za inkasiranje potraživanja građana Kraljevine SHS prema podanicima neprijateljskih država i to u svakoj pokrajini posebno, kao što je u Hrvatskoj bio formiran Savez novčanih zavoda ili Repatrija u Sloveniji. Ovakve ustanove privatnog karaktera nisu trebale da imaju monopolistički karakter, niti su pojedinci bili obavezni da isključivo preko njih naplaćuju potraživanja ili eventualno plaćaju dugovanja. One su pojedincima samo fakultativno mogle biti na usluzi, a država je njihovu akciju u pogledu realiziranja tražbina trebala potpomoći diplomatskim putem. Delegati su predlagali da Vlada odustane od osnivanja zvaničnih kancelarija i da odmah ukine zabrane plaćanja dugovanja svojih građana (izuzimajući građane Srbije i Crne Gore) podanicima Austrije i Mađarske. Naprotiv trebalo im je preporučiti da dugove Austrijancima i Mađarima isplate u austrijskim odnosno mađarskim krunama.

Učesnici su raspravljali i o tome koji građani Kraljevine SHS imaju pravo na naknadu ratne štete i u raspravi razjasnili i prihvatili zaključak da se za štete „počinjene podanicima ostalih pokrajina Kraljevstva SHS, sem Srbije i Crne Gore, ne mogu na osnovu Ugovora o miru tražiti naknade od pobijeđenih neprijatelja, već da naknada tih šteta ostaje interno pitanje u kompetenciji domaćeg zakonodavstva.“⁷⁴ Konferencija je po pitanju podizanja sekvestra s neprijateljskih imanja zaključila da kraljevska vlada ne treba da podiže sekvestar prije nego što se postigne da i Njemačka, Austrija i Mađarska podignu sekvestar sa svih novčanih depozita i depozita vrijednosnih papira građana Kraljevine SHS, koji su se nalazili na njihovom teritoriju.

Što se tiče potraživanja privatno-pravnih lica i korporacija prema eraru bivše Austro-Ugarske monarhije delegati su preporučivali vlada ma pojedinih pokrajina da prikupe od svojih građana prijave o potraživanjima:

- a) na osnovu privatno-pravnih ugovora s pojedincima i
- b) na osnovu zakona o podavanjima (Kriegsleistungsgesetz) ili drugih perfektnih javno-pravnih obaveza erara prema pojedincima.

Prijave su se trebale srediti, klasificirati i zajedno s dokumentima i objašnjenjima uputiti državnom Odjeljenju za izvršenje međunarodnih ugovora u Beograd, koje ih je preko nadležnih organa trebalo inkasira-

74 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Konferencija o jednoobraznom primenjivanju ugovora sa Njemačkom i Austrijom.*

ti. Delegati su molili kraljevsku vladu da ovu naplatu novca pomogne svim diplomatskim sredstvima i kanalima.

Po pitanju potpisivanja i žigosanja obligacija predratnih i ratnih dugova Austro-Ugarske monarhije, po članu 203. i 205. Ugovora o miru zaključeno je da se samo izvrši popis ratnih obligacija koje se efektivno nalaze na teritoriji Kraljevine SHS, a također, da se prikupe i prijave obligacija ratnih austrougarskih zajmova u vlasništvu domaćih ljudi koje su se nalazile u depoima izvan države. Trebalo je prikupiti podatke i o tome da li su dotične obligacije ratnog zajma lombardirane⁷⁵, gdje i da li je dotični vlasnik za svoj lombardni dug garantirao imanjem i prihodima pored založnih obligacija. Popis je trebalo da obavi državno Ministarstvo finansija i da prikupljene rezultate dostavi Odjeljenju za izvršenje međunarodnih ugovora.

Prema naprijed navedenim zaključcima Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu trebala je odlučiti da li će osnovati Središnju organizaciju za izravnavanje računskih odnošaja između građana Bosne i Hercegovine i Austrije. O tome je 16. februara 1920. organizirala sastanak u svojim prostorijama na kojem su prisustvovali dr. Nikola Stojanović, dr. Vojislav Besarović i šefovi pojedinih odjeljenja.⁷⁶ Na sjednici je zaključeno da se prije donošenja konačne odluke zatraži mišljenje Trgovačko-obrtničke komore kao stručne i kompetentne ustanove. Komora je prije očitovanja Vladi najprije zatražila mišljenje pogođenih poslovnih krugova i građana. Prikupivši njihova mišljenja zauzela je

75 Lombard (lombardni posao, lombardni kredit) je bankovni kredit na temelju ručnog zaloga (uglavnom vrijednosnih papira, a rjeđe i drugih pokretnosti, npr. zlata, dragocjenosti i različite robe). Naziv potječe od poslovanja srednjovjekovnih mjenjača iz Lombardije (Italija). Lombardna stopa (kamata) redovno je barem za 1% veća od eskontne s obzirom na veći posao sa zalogom (čuvanje robe i vrijednosnih papira, obavljanje različitih poslova u vezi s njima i sl.). S obzirom na to banke zaračunavaju obično i posebnu proviziju. Lombardni je posao često povezan s drugim bankovnim, npr. s komisionim kupovanjem efekata i odobravanjem kredita po tekućem računu (uz zalag vrijednosnih papira). Banke se pri tome osiguravaju od posljedica pada vrijednosti zaloga odobravanjem kredita samo do izvjesnog postotka te vrijednosti u trenutku zalaganja (redovno najveći postotak kod zalaganja zlata) kao i ovlaštenjem datim od strane dužnika, da se mogu podmiriti prodajom zaloga ako dug ne bi bio na ugovoreni način podmiren ili zalag dopunjen, ili dug smanjen razmjerno s padom vrijednosti zaloga. Od vrijednosnih papira banke ponajviše lombardiraju berzovne uvedene efekte, a od robe samo lahko unovčive, prvenstveno putem skladišnica (varanata). *Privredni leksikon*, 1961, 345.

76 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Konferencija o jednoobraznom primenjivanju ugovora sa Njemačkom i Austrijom*.

stajalište da se u skladu sa članom 271. Sen Žermenskog ugovora dugovi i potraživanja privatnih lica u odnosu prema Austriji i njenim građanima plaćaju u valuti koja je važila u času plaćanja u Kraljevini SHS, a prema prosječnom kursu koji je bio na snazi na ženevskoj berzi u zadnja dva mjeseca (septembru i oktobru 1918) prije sloma Austro-Ugarske monarhije. U to vrijeme jugoslavenska kruna nije postojala, pa sljedstveno tome nije mogla biti ni notirana na ženevskoj berzi. Pošto ugovor još nije bio stupio na snagu, po tadašnjim zakonima plaćanje i izmirenje duga građani su mogli obavljati u valuti koja je bila na snazi na mjestu plaćanja obaveza. Da bi se izbjegli slučajevi koji bi mogli prouzročiti eventualna nepovoljna rješenja Antantine komisije u pogledu definitivnog interpretiranja i primjenjivanja nejasnog člana 271, Komora je smatrala cjelishodnim da privatna lica svoje dugove u Austriji izmire što prije, tj. prije stupanja na snagu Ugovora, odnosno njegove ratifikacije.

Imajući ovo u vidu nametalo se pitanje da li bi trebalo stvoriti jedno centralno mjesto koje bi jedinstveno u ime građana preuzelo obavezu da podmiri dugove za njihov račun, te da li je Bosna i Hercegovina bila dužna Austriji (Mađarskoj) ili je imala potraživanja? Prije početka Prvog svjetskog rata, odnosno za vrijeme mira, bez sumnje, Bosna i Hercegovina bila je veliki dužnik Austrije i Mađarske. Tokom rata dobar dio dugova je podmiren, ipak, bilo je još uvijek puno pojedinaca, trgovaca, banaka i drugih preduzeća koji su na računima imali dugovanja prema Austrijancima nastala prije izbijanja rata. Ova dugovanja bila su dvojaka i mogla su se izmiriti tako da:

- a) mjesto plaćanja bude u Austriji (kontokorenti, fakture itd.),
- b) mjesto plaćanja bude u Bosni i Hercegovini (založni listovi, razne obligacije, štedni ulošci, kuponi i žrebane obligacije, loro-računi i sl.).

Ovu zadnju kategoriju trebalo je platiti jugoslavenskim krunama i ona je prema komorinom mišljenju bila manje važna. Fokus je trebalo usmjeriti na prvu kategoriju. Građane Bosne i Hercegovine trebalo je savjetovati da što prije (prije ratifikacije Sen Žermenskog ugovora) Austrijancima plate svoj dug i to u austrijskim krunama, koje su mogli povoljno kupiti za jugoslavenske. U slučaju kad povjerilac nije htio primiti plaćanje, onda je taj iznos za njegov račun trebalo položiti kod suda u Austriji. Nijedan pojedinac (dužnik) nije trebao kupovati austrijske krune i obratno austrijski dužnici jugoslavenske krune, jer su mogli izazvati suvišno kolebanje kursa obje monete. Smatrali su da bi bilo korisno da se uredi jedno središnje mjesto koje bi se stavilo u doticaj s

jednom austrijskom bankom i koje bi saldiralo s Austrijancima dugove i potraživanja. Na taj način izbjeglo bi se pojedinačno kupovanje austrijske valute i slanje novca odnosno pojedinačno predodnačavanje novca.⁷⁷

Potrebno je napomenuti da su ekonomske prilike u Austriji u to vrijeme bile jako teške. U zemlju su se slijevale ogromne mase demobiliziranih vojnika i hiljade činovnika austrijske nacionalnosti iz krajeva koji su postali samostalne države ili dijelovi drugih država. Širom zemlje vladala je nestašica hrane. Za njenu cijenu se nije pitalo, pa je Austro-Ugarska banka pribjela štampanju krunskih novčanica za koje se kupovala hrana u graničnim područjima s Kraljevinom SHS putem šverca i krijumčarenja.⁷⁸ Krune su također bile u opticaju i u ostalim dijelovima bivše Austro-Ugarske monarhije, pa je Kraljevina SHS radi nedopuštenog uvoza kruna iz susjednih zemalja, u februaru 1919. godine pristupila postupku njihova obilježavanja (žigosanja).⁷⁹ Žigosanje su mogle obavljati lokalne vlasti, državna i pokrajinske blagajna, carinski uredi, gradska poglavarstva i dr., pa je ovaj način obilježavanja važeće krune pogodio ubacivanju novoštampanih kruna od raznih faktora, često i državnih činovnika, što je naglo devalviralo krunu, koja je prvi dan nove države imala istu, ako ne i veću, vrijednost od dinara.⁸⁰ Prežigosanje dakle, nije bilo djelotvorno, jer je obilježavanje žigom lahko krivotvoreno, zbog čega je brzo uvedeno obilježavanje kruna markicom. Da bi se to obavilo bile su povučene sve krune iz optičaja, a prilikom povratka u promet vlada je jednostrano povukla 20% novčanica koje su date na obilježavanje.⁸¹

Ali da se vratimo naprijed navedenom razmatranju pitanja organiziranog plaćanja duga preko banaka. U cilju njegova rješavanja Komora je sazvala jednu anketu na koju je pozvala predstavnike svih domaćih novčanih zavoda. U pogledu plaćanja dugova domaćeg stanovništva državljanima Austrije, banke su se izjasnile da će na naj-

77 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Mišljenje trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu o stvaranju središnje organizacije za izračunavanje računskih odnošaja između podanika Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i podanika Nove Austrije.*

78 Kolar-Dimitrijević, 1993, 61.

79 Prema dostupnim podacima, u to vrijeme u Kraljevini SHS bilo je u opticaju 5.230 miliona kruna i to: 1.949 miliona u Hrvatskoj, 163 u Dalmaciji, 512 u Bosni i Hercegovini, 1.669 u Vojvodini, 603 u Sloveniji, 421 u Srbiji i šest miliona u Crnoj Gori. Lakatoš, 1929, 39.

80 Kolar-Dimitrijević, 1993, 61.

81 Lakatoš, 1929, 39; Tomašević, 1928, 152–159.

pogodniji način isplatiti obaveze građana koji to od njih budu zahtijevali. Ukoliko su plaćanja zahtijevala krupnije iznose, banke su trebale delegirati jednu koja je tu transakciju trebala obavljati. Komora je pak, putem štampe pozivala interesente (bosanskohercegovačke dužnike), da joj se obrate kako bi im dala detaljna uputstva i objašnjenja u pogledu podmirenja dugova u Austriji.⁸²

I bečka vlada je preduzimala određene korake i aktivnosti kako bi uspostavila poljuljane privredne odnose s Kraljevinom SHS, jer joj je njeno tržište bilo najbliže, a postojao je živ trgovački interes s obje strane. Do sastanaka je u više navrata dolazilo na bilateralnom i međunarodnom nivou, gdje su se pokušavali približiti stavovi i riješiti sporovi. Posebno teški i iscrpljujući pregovori vođeni su od 4. do 27. juna 1920. u Beogradu, u sklopu pokušaja obnove trgovačkog ugovora između dvije zemlje, koji je jednostrano 28. aprila 1920. otkazala beogradska Vlada. Mnogobrojna austrijska delegacija od 14 članova, koju su predvodili dr. Johann Löwenfeld-Russ, državni sekretar za hranu i Ludwig Paul,⁸³ državni sekretar saobraćaja, na pregovorima je imala jasno formulisane pregovaračke ciljeve.⁸⁴ Zvanični prijem austrijske delegacije bio je srdačan, ali je javnost negodovala, o čemu svjedoči pisanje tadašnje beogradske štampe. Stranački list radikala, *Tribuna*, protivio su bilo kakvom obnavljanju starih trgovinskih odnosa s Bečom, podsjećajući na raniju ekonomsku zavisnost od Austrije i Njemačke i njihovu okrutnost i užase tokom okupacije Srbije između 1915. i 1918. godine. Ministar saobraćaja Anton Korošec priznao je austrijskom otpravniku poslova Maximilianu Hoffingeru da „antiaustrijsko raspoloženje“ javnosti nepovoljno djeluje na diplomatske odnose i postizanje ekonomskog sporazuma.⁸⁵

82 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Mišljenje trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu o stvaranju središnje organizacije za izračunavanje računskih odnošaja između podanika Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i podanika Nove Austrije.*

83 Austro-jugoslavenski gospodarski pregovori, *Pravda* II/165, 1920, 4.

84 Zamjena Sporazuma o kompenzaciji koji je raskinula beogradska vlada novim ugovorom koji bi, s jedne strane, osigurao prijem većih količina hrane i sirovina Austriji, a s druge, regulisao izvoz austrijske industrijske robe na način da se mogu dobiti potrebne vrijednosti kompenzacije za isporuke hrane i sirovina kojima je Austrija težila i, istovremeno, da se uzmu u obzir izvozne potrebe austrijske industrije i želja za slobodnijom organizacijom trgovine s Kraljevinom SHS. Suppan, 1996, 1093.

85 Isto.

Povodom pregovora, 14. i 15. juna 1920. u Beogradu je boravila i delegacija iz Bosne i Hercegovine, koja je tražila od Vlade da Austriji postavi sljedeće uvjete:

1) da bezuvjetno izda depoe i potraživanja (Guthaben) građana Bosne i Hercegovine, odnosno Kraljevine SHS koji su bili na njenom teritoriju, a da i kraljevska vlada učini isto za austrijske građane;

2) da u pogledu načina plaćanja dugovanja bude mjerodavna valuta vjerovnika i

3) da pristane da se u najkraćem vremenu osnuje i s njezine strane mješoviti sud.

Predstavnici bosanskohercegovačke delegacije skrenuli su pažnju glavnim pregovaračima na važnost navedenih zahtjeva kao i na njihovu aktuelnost.⁸⁶

Sami pregovori, međutim, nisu bili pogođeni negativnim stavom javnog mnjenja, iako je, posebno u prve dvije sedmice, došlo do žestokih prepirki oko nekih pitanja.⁸⁷ Najžešća kontroverza nastala je oko jugoslavenskog zahtjeva da se odblokira jugoslavensku imovinu u Austriji, što je suprotna strana odbacivala navodeći da je zamrzavanje bila kontramjera protiv sekvestracije kapitala njihovih građana na teritoriji Kraljevine SHS. Jugoslavenska strana, prema izjavi Antona Korošeca od 12. juna 1920, zaključivanje ekonomskih sporazuma o kojima se pregovaralo morala je usloviti ukidanjem austrijskih mjera zabrane na jugoslavenskoj imovini. I kao odgovor na ponovljeni prigovor austrijske delegacije da je zamrzavanje imovine bila samo odmazda protiv nezakonite sekvestracije, jugoslavenska delegacija je izjavila da ukidanje sekvestracije mora biti uslovljeno prethodnim ispunjenjem određenih obaveza iz Sen Žermenskog ugovora.⁸⁸ Pregovori su zapeli, jer je jugoslavenska delegacija, pozivajući se na mirovni ugovor, postavila Austriji sljedeće uvjete:

- da vrati sve predmete odnijete za vrijeme rata iz Srbije i Crne Gore, koje je bilo moguće identificirati (čl. 184);⁸⁹

86 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Gospodinu Nikoli Berkoviću predsjedniku trgovačko obrtničke komore Sarajevo, Sarajevo, 19. juna 1920.*

87 Suppan, 1996, 1093.

88 Isto, 1094.

89 Do tada su navodno u Welersdorfu kod Wiener-Neustadt-a bile pronađene neke mašine iz Kragujevačke fabrike za municiju, ali nisu vraćene, pošto ugovor o miru nije bio stupio na snagu. Austrija je imala, naročito u arhivima Ministarstva vojnog, tačne spiskove o odnijetim predmetima iz kojih je bilo moguće saznati kuda su otuđeni predmeti poslani i kome su predati. ABH,

- da preda Kraljevini SHS kao skonto na ratnu odštetu: 1.000 kova, 500 junica, 25 bikova, 1.000 teladi, 500 volova, 1.000 konja i 1.000 ovaca (alineja 2. čl. 6);

- da garantuje za sve tzv. kontokorentne dugove bivše Austro-Ugarske monarhije. Među te dugove ulazile su i tražbine bosanskohercegovačkih građana, odnosno građana Kraljevine SHS koje su oni imali prema „staroj Austriji“ za državne liferacije, za ratne dažbine, rekvizicije, za neisplaćene plate i penzije za vrijeme prije 1. novembra 1918. godine, za reklamacije prema državnim željeznicama i pošti iz istog doba itd. (čl. 203. pretposljednja alineja i čl. 205. posljednja alineja).⁹⁰ Ove tražbine iznosile su samo u Sloveniji preko 200 miliona kruna;

- da vrati građanima Kraljevine SHS njihova imanje koja su bila na njenoj teritoriji (čl. 249. i 266);

- da austrijska osiguravajuća društva osiguranicima Kraljevine SHS premije i odštete isplate u jugoslavenskim krunama. Ovo pitanje bilo je od posebnog značaja, jer su austrijska osiguravajuća društva do tada insistirala na isplati odštete u austrijskim krunama.

- da dozvoli odmah bez naplate ikakvog poreza ili takse prenos uprava i imanja na teritoriju Kraljevine SHS onim preduzećima čije je sjedište u Austriji (čl. 249. i 270).

Austrijska delegacija u početku je tvrdila da nema ovlaštenja da raspravlja o ovim zahtjevima.⁹¹ Međutim, kako bi izbjegla potpuni prekid pregovora, s obzirom da je druga strana insistirala na tome, izjavila je da je spremna – bez obzira na svoj stav – da ove nove pregovaračke tačke, koje nisu bile predviđene njenim uputama, podvrgne odluci austrijske vlade. Državni sekretari J. Löwenfeld-Russ i L. Paul vratili su se u Beč, a šef odjeljenja Richard Riedl nastavio je pregovore. Iz Beča je kao ovlašten pregovarač o zamrznutoj imovini i sekvestraciji u Beograd stigao predstavnik Državnog ureda za finansije. Istovremeno je austrijska vlada, preko otpravnika poslova M. Hoffingera, dala saopćenje u kojem je, između ostalog, navela da ukidanje mjera sekvestracije prema ugovoru iz Sen Žermena mora uslijediti po njegovom stupanju na snagu i da je ona spremna ispuniti preuzete obaveze. Vla-

FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Gospodinu Nikoli Berkoviću predsedniku trgovačko obrtničke komore Sarajevo, Sarajevo, 19. juna 1920.*

90 *Vorlage der Staatsregierung betreffend den am 10. September 1919 unterfertigten Staatsvertrag von Saint-Germain*, 115–121.

91 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Gospodinu Nikoli Berkoviću predsedniku trgovačko obrtničke komore Sarajevo, Sarajevo, 19. juna 1920.*

da je odbacila vezu između sklapanja ekonomskih sporazuma i ukidanja zamrzavanja depozita i imovine državljana Kraljevine SHS i predložila sklapanje privremenog trgovinskog sporazuma i ugovora o kvotama, sa sporazumima sadržanim u njima, nezavisno od pitanja vezanih za sprovođenje mirovnog ugovora.⁹²

Pregovori u Beogradu tako su zapali u ćorsokak i nisu doveli dalje od deklaracija o spremnosti, a nastavljeni su u Ženevi krajem juna 1921. godine. Ni parlamentarne istrage velikonjemačkog predstavnika Hampela također nisu uspjele popraviti situaciju, ministar vanjskih poslova Grünberger mu je u novembru 1922. godine mogao odgovoriti samo da, nažalost, još nije postignut dogovor o ukidanju sekvestracija.⁹³ Od samog početka Kraljevina SHS nastojala je pitanje sekvestracije povezati sa što više uslova, dok su interesi Austrije bili suprotstavljeni. I ona je imala određene uvjete na koje suprotna strana nije mogla pristati, što je pregovore činilo besmislenim. Već tokom početnih pregovora u junu 1920. godine, kako je naprijed navedeno, jugoslavenska strana je utvrdila i klauzulu o isporuci stoke i neka druga pitanja kao uslove, mada je pitanje stoke prećutno odbačeno tokom kasnijih pregovora.

Problemi građana proizašli iz dugogodišnjeg odlaganja rješavanja privatno-pravnih dugovanja i potraživanja nizali su se kao na traci. Primjera radi austrijska i mađarska osiguravajuća društva insistirala su da svojim komitentima skadirane polise isplaćuju u austrijskim odnosno ugarskim novčanicama, jer do tada nije bilo precizirano u kojoj valuti su trebali isplaćivati.⁹⁴ S obzirom da su te valute bile devalvirane i da je njihova vrijednost opala, lica su odbijala primati isplatu. Građani su rješenje ovog kao i sličnih sporova mogli ostvariti jedino uz pomoć države. Međutim, i obraćanje državnim organima nije garantiralo da će ostvariti i zaštititi svoja prava. Zbog nemogućnosti raspolažanja imovinom, novcem i ostvarivanjem svog poslovnog interesa, bosanskohercegovački interesenti duže vrijeme obraćali su se na razne urede. Krajem 1921. godine uputili su jedan dopis Pokrajinskoj upravi za Bosnu i Hercegovinu s upitom kako da postupaju u pogledu plaćanja premija osiguranja kod austrijskih i mađarskih zavoda kao i dospjelih osiguranina. Potonja je njihov upit prosljedila Odjeljenju za izvršenje međunarodnih ugovora u Beogradu i tražila njegovo razjašnjenje. U odgovoru koji je stigao bilo je navedeno, da su, po

92 Suppan, 1996, 1094.

93 Isto, 1097.

94 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2.

mišljenju Odjeljenja, interesenti do konačnog rješenja ovog pitanja trebali:

- a) da plaćaju premiju u jugoslavenskim krunama,
- b) u slučaju da je osiguravajuće društvo odbijalo primiti premiju u jugoslavenskim krunama, trebali položiti dug kod suda i o tome obavijestiti vjerovnika i
- c) da traže isplatu dospjelih osiguranja u jugoslavenskim i odbiju isplatu u austrijskim odnosno ugarskim krunama.⁹⁵

Dakle, u odgovoru nije iznijeto ništa novo. Radilo se o stajalištu koje je od ranije dobro poznato i koje smo naprijed iznijeli više puta. Međutim, i austrijska strana je štitila svoje interese i odbijala isplatu vršiti u dinarima, tako da je sve ostajalo u pat poziciji.

Beogradska konferencija i postizanje sporazuma

Među državama nasljednicima Austro-Ugarske monarhije, Austriji je u ekonomskom smislu, pored Čehoslovačke, bila najvažanija Kraljevina SHS i obrnuto. Prirodno je bilo da se trgovinski saobraćaj među dvjema zemljama, odnosno ekonomske veze, koje su neko vrijeme zahladile, iznova postave na zdrave osnove, te da obje države od toga imaju koristi. Uređenje odnosa između dvije zemlje, onako kako bi to najbolje odgovaralo prirodnom stanju stvari, budući da su u privrednom pogledu bile upućene jedna na drugu i vezane jedna za drugu, ne samo svojim geografskim položajem nego i navikama i običajima koji su trajali decenijama bilo je od obostranog interesa.⁹⁶

U nizu konferencija i sastanaka koje su austrijske i jugoslavenske delegacije imale, nijedna nije bila uspješna kao ona održana krajem februara 1923. godine u Beogradu. Naime, uveče 20. februara 1923, savezni kancelar dr. Ignaz Seipel u pratnji ministra vanjskih poslova dr. Alfreda Grünbergera, šefa odjeljenja Franza Petera i drugih stručnjaka s Ballhausplatz, doputovao je u Beograd. U austrijskoj delegaciji bili su još Heinrich Wildner, punomoćni ministar, Emil Junkar, šef kancelarvog kabineta, Robert Lukes, generalni konzul i Bodo, vladin savjetnik. Sam sastav delegacije ukazivao je na važnost koju je austrijska strana poklanjala pregovorima. Kancelar i njegova pratnja do 24. februara 1923. vodili su političke i ekonomske pregovore s jugoslavenskom delegacijom u kojoj su glavnu riječ vodili ministar vanjskih poslova dr. Momčilo Ninčić i ministar pravde dr. Lazar Marković, koji su bili

⁹⁵ Postupak kod plaćanja osigurajnih premija, *Bosanski Lloyd* III/51, 1921, 1–2.

⁹⁶ Privredna obnova Austrije, *Nova Evropa* VII/16, 1923, 481–482.

opunomoćeni od kraljevske vlade. Ministri su imali precizne instrukcije od Vlade i obavezu da je stalno informišu o toku pregovora i da sva sporna pitanja s njom rasprave.⁹⁷ Svrha pregovora bila je poboljšanje ekonomskih odnosa dvije zemlje. Da bi se to postiglo bilo je neophodno da obje strane učine određene kompromise i uklone postojeće sporeve i prepreke, odnosno da se odreknu nekih zahtjeva koji su sprječavali dogovor.

Predmet konferencije koja je potrajala nekoliko dana bio je, dakle, kompleks raznih finansijsko-ekonomskih pitanja. Radilo se uglavnom o reguliranju finansijskih i ekonomskih sporova proizašlih iz Sen Žermenskog ugovora koji ih je samo u glavnim potezima riješio, a kasnije se tokom njihove implementacije naišlo na probleme. U središtu pregovora bio je problem s konfiskacijom i likvidacijom neprijateljske imovine na području Kraljevine SHS i zadržavanje primjene tih odredbi usprkos jasnoj formulaciji člana 267. Ugovora. Kao protumjeru, Austrija je zamrzнула imovinu jugoslavenskih državljana. Razumljivo da je to kontinuirano dovodilo do prigovora i tužbi pogođenih strana, koje usprkos brojnim pojedinačnim intervencijama nisu uspjele pružiti efikasno olakšanje. Drugo važno pitanje bilo je poravnanje dugova i potraživanja denominiranih u starim austrougarskim krunama između građana dvije države. Pregovori su vođeni i o nizu drugih ekonomskih pitanja.

U Beogradu je postojala obostrana želja „da se (...) postigne dogovor bez iznimke“.⁹⁸ Pregovori između dvije vlade u nacionalnim i međunarodnoj štampi uglavnom su pozitivno ocijenjeni. Budimpeštanska štampa pohvalila je „ličnost i državnički uvid“ austrijskog kancelara, bugarski premijer pokazao je živo interesovanje za rezultate pregovora, a beogradska štampa je i prije njihovog početka izrazila svoje uvjerenje u uspjeh.⁹⁹

Visoku austrijsku delegaciju u predsjedništvu vlade zvanično je primio premijer Nikola Pašić s ministrima (dr. M. Ninčić, dr. Velizar Janković i dr. L. Marković), gdje su razmijenjena mišljenja o spornim pitanjima.¹⁰⁰ Poslije toga pristupilo se pregovorima na ekspertskom nivou i radilo intenzivno. Pregovori su bili razdijeljeni u četiri sekcije.

Na utanačavanju trgovinskog ugovora radila je politička sekcija u

97 Kancelar g. d-r Sajpel u Beogradu, *Vreme* III/, 1923, 1.

98 Suppan, 1996, 1106.

99 Isto, 1108.

100 Pregovori s Austrijom, *Pravda* V/44, 1923, 2; Pred sporazumom sa Austrijom, *Vreme* III/425, 1923, 1.

kojoj su bili austrijski I. Seipel i A. Grünberger, a s jugoslavenske strane N. Pašić i M. Ninčić. Najviše posla imala je druga sekcija kojom je predsjedavao L. Marković u kojoj se pregovaralo o pitanju ukidanja sekvestra, dugovima i drugim važnim pitanjima finansijske prirode.¹⁰¹ U jugoslavenskoj delegaciji bili su još dr. Drag. Arandžević i dr. Subotić, a s austrijske strane dr. M. Hoffinger i F. Peter. Rad sekcije ozvaničio je L. Marković uvodnim obraćanjem u kojem je detaljno obrazložio potrebu obostranog ukidanja sekvestra, te iznio konkretne probleme na koje se nailazilo po ovom pitanju. Marković je bio za radikalno rješenje bez ikakvog uslovljavanja, ali su austrijski delegati tražili da se sopstvenicima sekvestriranih imanja nadoknade štete za vrijeme trajanja sekvestra. Jugoslavenska delegacija odlučno je odbacivala tu mogućnost, pa se oko toga razvila duga i žučna rasprava.

U privatnom pismu Wildneru, Hoffinger je u preciznoj i prilično realnoj analizi tvrdio da se očito suprotno ponašanje obje strane dogodilo tek stupanjem na snagu Sen Žermenskog ugovora 16. jula 1920. i datumom stupanja na snagu člana 267. Zbog dugog trajanja izuzetnih naredbi, smatrao je da je bilo teško moguće precizno utvrditi gubitke koje su pretrpjeli sekvestrirani Austrijanci, a da bi bilo znatno lakše utvrditi štete koje su pretrpjeli jugoslavenski vlasnici zamrznutih računa u Austriji. Štaviše, Austrijanci, oslobođeni sekvestracije, dobili bi nazad svoju imovinu uvećane vrijednosti, nešto što su u panici nakon sloma Habsburške monarhije mogli prodati za bagatel. Ponovno pokretanje pitanja sekvestracije pred Ligom naroda sigurno ne bi, po njegovom mišljenju, proizvelo drugi rezultat osim poziva objema stranama da u daljim pregovorima nađu kompromisno rješenje. Napominjao je da se jugoslovenska vlada, štaviše, pridržavala upozorenja koje je Liga naroda uputila Beogradu da ne dozvoli likvidaciju sekvestrirane austrijske imovine. Čak je osnovala i poseban odjel za rješavanje pitanja sekvestracije, iako se proces „desekvestracije“ komplicirao i usporavao.¹⁰²

Kako bi pregovore održao u životu Hoffinger je austrijsku vladu upozoravao da se zapita da li bi bilo opravdano kruto se pridržavati principa vraćanja u prethodno stanje pri primjeni člana 267. Ugovora, što bi, naravno, uključivalo i održavanje svih zahtjeva za naknadu štete, bez, s jedne strane, ometanja i oštećenja važnih interesa njenih građana tokom značajnog vremenskog perioda, a, s druge, bez ulaska na put koji bi mogao prouzrokovati materijalnu štetu državi, sasvim

101 Sporazum med Avstrijo in Jugoslavijo, *Slovenec* LI/44, 1923, 1.

102 Suppan, 1996, 1110–1111.

odvojeno od štete koju bi produženje i intenziviranje spora s Kraljevinom SHS podrazumijevalo umjesto univerzalno željenog rješavanja neriješenih pitanja. Stoga je, nakon pažljivog razmatranja, a ne bez pokušaja svega u ponovljenim i dugotrajnim pregovorima da uvjeri Beograd da prizna zahtjeve za naknadu štete austrijskim građanima, savezna vlada odlučila da zadrži princip rješavanja pitanja na osnovu statusa quo, odričući se preuzimanja odgovornosti za nastalu štetu.¹⁰³ Dakle, bečka vlada odrekla se prava na naknadu štete tokom trajanja sekvestra, a obostrano je prihvaćeno da se naknada osigura samo za ona imanja koja su stavljena pod sekvestar i protivno Sen Žermenskom ugovoru prodana na licitaciji. Austrijancima je priznato pravo da u tim slučajevima, shodno čl. 267. traže naknadu sudskim putem. Ovom konvencijom riješeno je i pitanje zaostalih obveznica predratnih dugovanja koje su se nalazile na austrijskom teritoriju, a pripadala su građanima Kraljevine SHS i prijavljene kod jugoslavenske državne kase. Austrija je tražila da te obveznice ovjeri svojim žigom. Prema postignutom sporazumu riješeno je da posjednici prijavljene obveznice, u visini od 680 miliona kruna, ovjere jugoslavenskim žigom i slobodno od taksa prenesu u Kraljevinu SHS, koja je prema ugovoru o miru bila dužna da ih nadoknadi. Međutim, domaći imaoči predratnih obveznica državnog duga bivše Monarhije do izbijanja Drugog svjetskog rata nisu dobili nikakvu nadoknadu od države, iako su obveznice, kako je naprijed navedeno, bile uredno popisane.¹⁰⁴

Delegati druge sekcije ipak, najviše vremena potrošili su u raspravi oko pitanja predratnih i ratnih dugovanja između jugoslavenskih i austrijskih građana. Obje strane bile su odlučne da se ovo pitanje riješi, ali su se tome oštro protivili slovenački i austrijski privredni i bankarski krugovi koji su imali oprečno mišljenje po pitanju odnosa valute za poravnanje. Slovenci su tražili da se predratna i ratna kruna prizna kao ravna dinaru, a Austrijanci da se 100 kruna računa kao pet dinara. Austrijski privrednici bili su skloni popuštanju, pa je austrijska delegacija predlagala da se 100 kruna računa kao 7,5 dinara. Slovenački privredni i bankarski krugovi, koji su ovim pitanjem bili najviše zainteresirani bili su protiv tog omjera i preko svojih predstavnika zamolili L. Markovića da ne prekida pregovore, ali nisu imali konkretan prijedlog kako riješiti spor. Najzad poslije duge i teške diskusije sastavljena je konvencija, odnosno Sporazum o dugovanju i privatno-pravnim potraživanjama nastalim u austrougarskim krunama, pod us-

103 Isto, 1111.

104 Bičanić, 1938, 38.

lovom da su potekla prije 1. marta 1919, da su bila važeća na dan stupanja na snagu Sporazuma i da nisu isplaćena. Pri tome su za ugovorene strane smatrana sva fizička i moralna lica koja su imala svoj domicil, boravište ili svoje zakonsko sjedište na teritoriji dvije države.

Dugovanja i potraživanja trebala su se isplatiti na sljedeći način:

a) obaveze zaključene prilikom nabavke obveznica ratnog zajma zalaganjem (lombardni dugovi), a pošto obveznice nisu imale nikakve vrijednosti, trebali su se isplatiti u austrijskim krunama po kursu 100 (sto) austrijskih kruna za 100 (sto) bivših austrougarskih kruna i

b) sve druge obaveze trebale su se isplatiti u jugoslavenskim krunama po kursu 8 (osam) dinara ili 32 (tridesetdvije) jugoslavenskih za 100 (sto) bivših austrougarskih kruna.

Važno je napomenutu da je u to vrijeme inflacija u Austriji, zahvaljujući inostranim zajmovima bila obuzdana i da je kruna bila stabilizirana. Plaćanja na osnovu titrova, kao npr. djelimičnih obligacija, hipotekarnih cjedulja, akcija (dionica) kooperativa itd., na teritoriji jedne od ugovorenih strana trebali su se realizirati po kursu 100 (sto) jugoslavenskih za 100 (sto) bivših austrougarskih kruna, u zavisnosti da li je dužnik bio državljanin Kraljevine SHS ili Austrije, bez obzira na mjesto gdje je isplata vršena. Ovo nije važno za obligacije bivše austrijske i ugarske države za koje su ugovori o miru sadržavali odredbe koje su se trebale na njih primjenjivati.

Plaćanje izvršeno deponovanjem dugovane sume sudu nije smatrano mjerodavnim. Iz ove konvencije izuzeta su dugovanja i potraživanja Bečke poštanske štedionice i potraživanja koja su proisticala iz ugovora o osiguranjima i iz socijalnog osiguranja koja su trebala biti regulisana specijalnim sporazumom. Odredbe ove konvencije nisu se primjenjivale na dugovanja i potraživanja zaključena između austrijskih državljana s jedne i podanika bivših Kraljevina Srbije i Crne Gore. Strane ni na koji način nisu smjele ometati isplatu obaveza iz konvencije.¹⁰⁵

I jedna i druga vlada primile su ovu konvenciju s rezervom. Austrijska vlada zadržala je pravo da u roku od 15 dana konvenciju uputi parlamentu na razmatranje i da se potom izjasni prihvata li dogovoreni odnos valuta. Jugoslavenska delegacija pak, obavezala se da će za to vrijeme obaviti pregovore s predstavnicima nezadovoljnih privrednih i

105 ABH, FTOK, K-2, fasc. br. 2. *Sporazum o dugovima. Konvencija između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca s jedne strane i Republike Austrije s druge strane o plaćanju dugovanja i potraživanja nastalih u bivšim Austro-Ugarskim krunama između pripadnika viskoih ugovornih strana.*

finansijskih krugova iz „prečanskih“ krajeva i zatražiti njihov pristanak. Očekivala je da tu neće biti posebnih problema. Ipak, i jugoslavenska vlada morala je sporazum podnijeti skupštini na odobrenje, jer je zadirao u građanska privatna prava i nije ga mogla sama sankcionirati.¹⁰⁶

Na pregovorima se raspravljalo i o pitanju prenosa sjedišta akcionarskih društava iz Austrije u Kraljevinu SHS. Jugoslavenska delegacija tražila je da se sjedišta tih preduzeća prenesu u roku od šest mjeseci. Međutim, Austrijanci su upozoravali da bi to rješenje moglo izazvati probleme, jer bi veliki broj činovnika koji su u njima radili ostali bez zaposlenja i primanja, odnosno egzistencije. Trebalo je najprije riješiti pitanje prelaza austrijskih državljana u Kraljevinu SHS i njihovo zaposlenje kod tih društava, a zatim izvršiti prenos.¹⁰⁷

Konferencija je nakon četiri dana pregovora završena 24. februara 1923. potpisivanjem četiri konvencije (sporazuma), kojima su dakle, riješena pitanja koja su se provlačila duže vrijeme i kočila normalizaciju odnosa između dvije zemlje, ali su neka pitanja još uvijek ostala sporna. Samo je konvencija o privatnim predratnim i ratnim dugovima, kako smo napomenuli, primljena s rezervom i s jedne i s druge strane i obje vlade su se o njoj trebale izjasniti u roku od 15 dana i uputiti parlamentima na potvrđivanje.¹⁰⁸ Istog dana potpisan je i jedan sveopći protokol u kojem su se strane obavezale da će uzajamno, što prije, regulirati dopunu već postojeće konvencije o pograničnom saobraćaju i u najširem smislu olakšati tranzitna putovanja i transportovanje kroz Kraljevinu SHS (Sloveniju); da na specijalnoj konferenciji eksperata reguliraju pitanja željezničke službe; da vrate austrijski željeznički materijal, koji je bio svojina državnih željeznica i to uskog kolosijeka koji je za vrijeme rata prenijet na mrežu bosansko-hercegovačkih željeznica, kao i materijal koji je bio svojina austrijskih privatnih društava ili lica, a koji se nalazio na jugoslavenskoj teritoriji; da se što prije između dvije zemlje sklopi trgovinski ugovor na istoj bazi kakav je bio tada

106 Avstrijsko-jugoslavenske konvencije. Bilanca sporazuma za našo ožjo domovino, *Jutro* IV/43, 1923, 1.

107 Kancelar g. d-r Sajpel u Beogradu, *Vreme* III/423, 1923, 1; Sporna pitanja s Austrijom, *Vreme* III/424, 1923, 1; Misija kancelara Sajpela. Naš sporazum s Austrijom, *Vreme* III/426, 1923, 1; Sporazum med Avstrijo in Jugoslavijo, *Slovenec* LI/44, 1923, 1; Naši odnosi sa Austrijom. Pregovori se završuju sa uspehom, *Zastava* LIV/, 1923, 1–2; Pred sporazumom sa Austrijom, *Vreme* III/425, 1923, 1; Naši odnosi sa Austrijom, *Politika* XIX/5331, 1923, 3.

108 Naši odnosi sa Austrijom. Sinoć je potpisan protokol sa četiri konvencije, *Politika* XIX/5331, 1923, 3.

postojeći.¹⁰⁹

Potpisivanje konvencija nije prošlo bez prigovora javnosti na obje strane. Austrijski konzul u Ljubljani izvijestio je da su rezultati pregovora u Beogradu primljeni s ogromnim nezadovoljstvom u Sloveniji. *Slovenec*, vodeći slovenački pisani medij, blizak Slovenskoj ljudskoj stranci, najjačoj političkoj stranci u pokrajini, nepovoljne rezultate pregovora objašnjavao je, između ostalog, činjenicom da nijedan Slovenac nije služio u ministarstvima trgovine i finansija u Beogradu i da su usljed toga pregovore vodili ljudi koji nisu poznavali slovenske probleme i potrebe. Sporazum je smatrao štetnim za Slovence. Posebno ogorčenje list je izražavao na omjer 32 jugoslavenske za 100 predratnih austrougarskih kruna, koje su tada, po njegovom mišljenju, vrijedile više od 100 franaka. Po tom kursu, prema izračunu lista, vjerovnici su trebali izgubiti cijelu glavicu i naplatiti samo kamate.¹¹⁰ I ljubljanski liberalni list *Jutro* smatrao je da su sporazumom najteže pogođene Slovenija i Dalmacija, koje su prije raspada Monarhije imale svoj glavni (politički, a i diplomatski) centar u Beču. Tipično arogantno ponašanje radikalne vlade¹¹¹ vidio je u činjenici da nije imenovala nijednog ovlaštenog delegata iz Slovenije koja je bila izuzetno zainteresirana za pregovore. S druge strane, N. Pašić, L. Marković i M. Stojadinović jako su žurili da ostvare neki politički uspjeh pred parlamentarne izbore u državi (18. mart 1923), pa su bili poprilično popustljivi prema Austrijancima. Prigovora je da su delegati slovenskih zadruga i finansijskih institucija tokom pregovora bili predmet omalovažavanja, posebno od strane ministra L. Markovića. Posljedica te ravnodušnosti, površnosti i možda još nečega je da su Slovenci i Dalmatinci bili žrtve sporazuma. Njima se, prema mišljenju lista, okrutno nanosila šteta, prije svega, odnosima kursa za izjednačavanje privatnih dugova i potraživanja koji su ranije bili nepremostivi. Slovenski ekonomski povjerenici tražili su odnos od 100 predratnih austrijskih za 100 jugoslavenskih kruna. Kao mirovnu isplatu, Austrija je, smatrao je list, morala platiti otprilike 40 švicarskih franaka za 100 predratnih kruna. Kurs od osam dinara za 100 predratanih austrijskih kruna smatran je ogromnim gubitkom. Ipak, kraljevska vlada lahka srca odlučila je da prihvati sporazum „napisan na

109 Ekspoze g. d-ra Ninčiča, *Vreme* III/426, 1923, 1.

110 Janko Jovan, Dr. Seipelovi uspehi v Beograd, *Slovenec* LI/51, 1923, 2.

111 Narodna radikalna stranka bila je najjača stranka u Kraljevini SHS. Njeno članstvo i pristalice bile su uglavnom Srbi. Izuzev jednog kraćeg perioda, 1924. godine, bila je stalno u vlasti.

koži Slovenaca i Dalmatinaca".¹¹² List je tražio da se vladini predstavnici Srpske radikalne stranke u Skupštini pozovu na odgovornost.¹¹³ Nadležni su prigovore energično odbacivali i smatrali neosnovanim napominjući da su konvencije s Austrijom bile potrebne jer u ugovoru o miru nije bilo utvrđeno po kojoj valuti i relaciji trebaju da se podmiruju privatni dugovi u bivšim austrougarskim krunama.¹¹⁴

Beogradski sporazumi izazvali su kontroverze i u Austriji. Šef Odjeljenja za trgovinsku politiku na Ballhausplatzu, ministar dr. H. Wildner, opisao je M. Hoffingeru, austrijskom otpravniku poslova u Beogradu, teškoće finaliziranja sporazuma u parlamentu, koje su se kretale od početnog „non possumus“ do „zar ne bismo možda mogli?“. Hoffinger je pokušao održati dijalog s glavnim jugoslavenskim pregovaračem, ministrom pravde dr. L. Markovićem, koji je govorio o teškom zadatku da se sporazumi proguraju i kroz Skupštinu u Beogradu, ne samo zbog Slovenaca koji su prigovarali da su njihove male štediše već teško oštećene odnosom 32:100. Austrijski parlament želio je drugačije rješenje i za pitanje štedionica. Također, problematizirao je i sporazum o krunskom dugu i tražio da se pokuša ispregovarati bolji valutni odnos.¹¹⁵

U predviđenom roku od 15 dana za pristanak na dogovoreni protokol i konvencije u Beogradu, austrijska vlada je preko M. Hoffingera, otpravnika poslova, zatražila određene izmjene. Po njenom nalogu posljednjih dana marta 1923. godine Hoffinger je ponovo pokrenuo razgovore s beogradskom vladom. Austrijanci su željeli da se izvrši izmjena likvidiranja predratnih privatnih dugovanja po ključu 100 predratnih austrijskih kruna za 32 jugoslavenske krune, odnosno osam dinara. Otpravnik je tražio da se za austrijske štedionice ustanovi povoljniji ključ, tvrdeći da će veliki broj štedionica pasti pod stečaj ukoliko budu morale preuzeti taj omjer. Kako su jugoslavenski građani imali najveći dio potraživanja upravo od austrijskih štedionica, vlada nije mogla pristati na ove izmjene. U stvari i na pomenuti omjer, kako smo naprijed naveli bilo je prigovora, posebno u Sloveniji, ali i drugim prečanskim krajevima. Austrijska vlada je morala da prihvati konvenciju onako kako je prvobitno sastavljena i jedino je parlament mogao da odbaci.¹¹⁶

112 Ljubljana, 26. februarja, *Jutro* IV/43, 1923, 1.

113 Suppan, 1996, 1110.

114 Ekspoze zamenika Ministra Spoljnih Poslova g. dr. Šumenkovića, *Vreme* V/1145, 1925, 4.

115 Suppan, 1996, 1110–1111.

116 Konvencija sa Austrijom. Vlada je odbila zahtev Austrije da se izmeni konvencija o pravima dugovanja, *Vreme* III/459, 1923, 3

U novopokrenutim pregovorima odbačeni su i svi austrijski zahtjevi po pitanju izvršenja konvencije o skidanju sekvestara i Ministarstvo pravde u Beogradu izdalo je obavještenje da će se s imanja austrijskih podanika skinuti sekvestar, izuzev nekoliko dobara koja su trebala biti prodana u korist regulacionog fonda. Jedino je postignuta saglasnost između državnih predstavništava o produženju rokova iz četvrte konvencije, koja se bavila pitanjem prenosa preduzeća čije su sjedišta bila u jednoj, a proizvodni pogoni u drugoj državi. Dogovoreno je da se rok na pravo poziva na prenos ili diobu preduzeća produži do 30. aprila 1924, a u vezi s tim produžena je do 30. juna 1924. važnost odredbe koja se odnosila na oslobođenje od plaćanja poreza na imovinu.¹¹⁷ Konvencije dakle, nisu dopunjavane osim što su produženi rokovi za prenos preduzeća i za plaćanje poreza na imovinu u Austriji i Kraljevini SHS.

Austrija je tražila i dodatna objašnjenja drugih tačaka konvencije i njihovo tumačenje od jugoslavenske vlade, uz obrazloženje da pri njihovoj primjeni ne dođe do nesporazuma. Obje strane bile su saglasne da se konvencijom o likvidaciji privatnih dugova mogu koristiti samo ona lica koja su imala domicil na teritoriji Kraljevine SHS do 1. marta 1919, da su jugoslavenski ulagači koji su imali potraživanja kod austrijskih štedionica morali dokazati da su to faktički njihova primanja, jer se moglo desiti da i Austrijanci počnu predavati svoje uložne knjižice jugoslavenskim građanima da u njihovo ime naplate novac. Tako su definitivno prečišćena sva sporna pitanja iz konvencija. Obje vlade su potom sve četiri konvencije morale podnijeti parlamentima, mada je prvobitno planirano da se samo konvencija o dugovima uputi u parlamente.¹¹⁸

Međutim, generalno gledano, bečka vlada je zaista mogla biti zadovoljna Beogradskim sporazumima, koje su potpisali ministar vanjskih poslova Grünberger i ministar pravde dr. L. Marković. Kancelar Seipel nije se ustručavao da međunarodnoj štampi izjavi da su premijer Pašić i ministar vanjskih poslova dr. M. Ninčić pokazali izuzetnu spremnost da se prilagode austrijskoj vladi u svim pitanjima.¹¹⁹

Parlamentarna procedura oko potvrđivanja konvencija potrajala

117 Konvencije sa Austrijom neće se dopunjavati, *Vreme* IV/810, 1924, 4.

118 Konvencija sa Austrijom. Vlada je odbila zahtev Austrije da se izmeni konvencija o pravima dugovanja, *Vreme* III/459, 1923, 3

119 Suppan, 1996, 1112.

je godinu dana, a okončana krajem marta 1924. godine.¹²⁰ Konvencije su stupile na snagu 5. aprila 1924, kada je izvršena izmjena ratifikacija između dvije države, odnosno austrijskog poslanika M. Hoffingera i direktora Odjeljenja za izvršenje međunarodnih ugovora dr. Otokara Ribarža.¹²¹ Međutim, proces desekvestracije tekao je dugo i s velikim komplikacijama.

Proces desekvestracije

Rješenje sekvestarskih problema otezalo se duže vrijeme čime je na neki način potvrđeno mišljenje Josepha Schumpetera, ministra finansija Austrije, koje je izrekao još u svojoj žalbi na mirovnoj konferenciji u Parizu, kada je došlo do „rücksichtlose Vorgehen des SHS Behörden bei der Durchführung von Sequestrationen“ (nepromišljenih postupaka vlasti SHS prilikom provođenja sekvestracija 1919. godine). U Austriji je bilo ustaljeno mišljenje da se s Jugoslavenima uopće teško pregovaralo, iako je i član 267. Sen Žermenskog mirovnog ugovora predviđao povrat imovine.¹²² Evidentno je da je proces desekvestracije bio dugotrajan i mukotrpan posao.

Prinudna državna uprava nad austrijskim preduzećima otežavala je priliv kapitala neophodnog za proizvodnju, nabavku sirovina, novih mašina i repromaterijala, te ograničavala poslovanje, trgovinu i vlasnicima pričinjavala ozbiljne finansijske gubitke. Radi odugovlačenja skidanja sekvestra suprotno uvjetima Sen Žermenskog mirovnog ugovora, vlasnici zamrznute imovine, uporedo s državnim pregovorima, pokušavali su i pored zabrana prodaje i kupovanja dionica sekvestriranih dobara iznaći određena rješenja. Između ostalog, pokušavali su izvršiti stvarnu ili fiktivnu nacionalizaciju,¹²³ odnosno isposlovati prod-

120 Na Skupštini u Beogradu održanoj 1. aprila 1924. godine, od 126 prisutnih 125 zastupnika glasalo je za konvencije. (G. dr. Ninčić o emigrantskom pitanju. Konvencije s Bugarskom, Austrijom i Japanom primljene, *Vreme* IV/822, 1924, 3).

121 Regulisanje spornih pitanja sa Austrijom. Izmena ratifikacija za konvencije zaključene sa kancelarom Sajpelom. Jutrošnjim aktom u Ministarstvu Spoljnih Poslova stupaju na snagu t. z. Sajpelove konvencije, *Vreme* IV/827, 1924, 4.

122 Kolar-Dimitrijević, 1992, 79.

123 Nacionalizacija stranih preduzeća, *Privreda* I/2, 1920, 1; O nacionalizaciji, *Privreda* I/6, 1920, 1; Prodaja Štajnbasova preduzeća, *Privreda* I/28, 1920, 1; Nacionalizacije, *Privreda* III/5, 1922, 1; Tragikomedija nacionalizacije, *Privreda* II/55, 1921, 1. Fiktivna nacionalizacija vršena je na način da je u upravni odbor preduzeća ulazio određeni broj domaćih ljudi „dobivši stanovit broj – gratis dionica“, a preduzeća su i dalje ostajala u većinskom vlasništvu stra-

ju najmanje 51% dionica preduzeća državljanima Kraljevine SHS i u njihove upravne organe imenovati nadpolovičnu većinu domaćih ljudi. Također, firma je morala snositi sve troškove sekvestra i odreći se prava na naknadu štete nastale tokom prinudne uprave. Time su ispunjavani uslovi za skidanje sekvestra i slobodno raspolaganje imovinom i poslovanje preduzeća.

Na početku se općenito tumačilo da je cilj sekvestracije neprijateljskih preduzeća njihovo nacionalizovanje, usljed čega su vlasnici iz straha počeli prodavati ili fiktivno prepisivati njihove dionice domaćim ljudima ili strancima na koje se nije odnosio naprijed pomenuti Zakon, pokušavajući spasiti što se spasiti moglo. Prvenstveno Austrijanci su nastojali dionice prodati Italijanima koji nisu bili vezani Pariškim ekonomskim konvencijama. Italijane je pak, najviše interesirala bosanska drvna industrija. Koliko je dionica čisto stranih ili mješovitih preduzeća prešlo u ruke Italijana, Zemaljskoj vladi Bosne i Hercegovine bilo je nepoznato i samo je raspolagala informacijama o tim zakulisnim radnjama. Također, raspolagala je saznanjima da je i pored zakonskih zabrana domaće stanovništvo nastojalo iskoristiti situaciju, te jeftino, posredno ili neposredno, u Austriji doći do dionica ugroženih preduzeća.¹²⁴ Odmah po saznanju o tim sumnjivim radnjama državno Ministarstvo trgovine i industrije odmah je naredilo da se sve dotadašnje transakcije ponište i da lokalne vlasti obavijeste građane da ne preduzimaju sumnjive poslove koji nisu dopušteni, jer se tako „otvoreno ide protivu jednog zakona“.¹²⁵ Objavom zabrane ovakvog prenosa dionica pokazalo se da vlada smjera više od nacionalizacije preduzeća, prelaskom njihovih dionica u ruke domaćih ljudi.¹²⁶

Posebne teškoće strane firme imale su zbog poništenja ranije datih koncesija, a naročito krupna preduzeća drvne industrije koja su zapošljavala najviše radnika u Bosni i Hercegovini. Proizvodnja sekve-

nog kapitala. U njima su uglavnom učestvovali ljudi iz vlasti od lokalnog do državnog nivoa, razni političari i najodgovorniji vladini činovnici.

124 ABH, FMTI, K-79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Gosp. dr. Vojislavu Veljkoviću ministru Trgovine i i Industrije u Beogradu, *Nadzor imovine stranih podanika, sprječavanje prenosa akcija*, br. 5164/prez., Sarajevo, 5. 6. 1919.

125 ABH, FMTI, K-79, br. 3684/1925. Ministarstvo Trgovine i Industrije Gospodinu Predsedniku Narodne Vlade Sarajevo, br. 7561, Beograd, 12. maja 1919.

126 ABH, FMTI, K-79, br. 3684/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Gosp. dr. Vojislavu Veljkoviću ministru Trgovine i i Industrije u Beogradu, *Nadzor imovine stranih podanika, sprječavanje prenosa akcija*, br. 5164/prez., Sarajevo, 5. 6. 1919.

striranih preduzeća znatno se smanjila u odnosu na predratnu. U Gregerenovoj šumskoj industriji spala je na 50–60%, a firma Eissler & Ortlieb (kasnije Krivaja) koje je ranije zapošljavala i do 7.000 radnika, radila je tokom sekvestra prosječno s 800–900 ljudi.¹²⁷ Dok je Zemaljska vlada iz Sarajeva tražila da se pitanje sekvestra i koncesija što prije riješi jer je sva krupna industrija u Bosni i Hercegovini faktički stavljena pod prinudnu upravu i radila smanjenim kapacitetom, Vlada u Beogradu bila je na stanovištu da se rješenje nastavka iskorišćavanja bosanskih šumskih kompleksa može naći jedino u nacionalizaciji svih preduzeća čiji su vlasnici bili državljani neprijateljskih zemalja, između ostalih i Austrijanci.¹²⁸ Dakle, rad preduzeća bio je limitiran, ne samo postavljenim državnim nadzorom (sekvestrom), već i drugim ograničenjima s ciljem likvidacije i nacionalizacije, što je stvaralo ozbiljne gubitke Bosni i Hercegovini i ugrožavalo egzistenciju njenih građana koji su zbog smanjene produktivnosti preduzeća ostajali bez posla i egzistencije za život. Prema mišljenju stručnjaka rješenje tog kompleksnog pitanja bilo je moguće jedino putem sporazuma s njihovim vlasnicima.¹²⁹ I Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu podržavala je ovo mišljenje, smatrajući da je nacionalizaciju bilo moguće postići, ne samo prelaskom nekoliko dionica neprijateljskih preduzeća u posjed domaćih ljudi, nego otkupom njihovih dionica bez špekulacija, odnosno da se kasnije preprodaju i vrate u ruke stranaca.¹³⁰

Državni nadzor nad austrijskim i drugim stranim preduzećima ostao je na snazi duže vrijeme i otežavao njihovo poslovanje i rad. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu početkom decembra 1919. godine uputila je dopis Ministarstvu pravde, pitajući, da li će se konačno otpočeti sa postupkom likvidacije, jer je cijela bosanskohercegovačka privreda na naki način bila u blokadi. Ministarstvo je u odgovoru istaklo, da će se izvršiti likvidacija „sve imovine nemačkih podanika, bez obzira na to da li je imovina pravnih ili fizičkih lica, da li je fabrika, posed i t. d.“, ali da se likvidacija austrijskih preduzeća ne može provede-

127 ABH, FMTI, K–76, dok. br. 3132/25.

128 ABH, FMTI, K–44, br. 7330. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Svim okružnim oblastima, kotarskim uredima, kotarskim ispostavama i vladinom povjereniku za grad Sarajevo, *Šumsko-Industrijska Centrala, pravilnik*, br. 137.357/19., Sarajevo, 1. 8. 1919.

129 ABH, FZVBIH, prez. br. 11005/1919. Predsedništvu zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, ad br. 3791, Beč, 15. novembra 1919.

130 ABH, FZVBIH, prez. br. 11005/1919. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Božidaru Čeroviću, Zastupniku zemaljske vlade u Beču, *Nacionalizovanje austr. preduzeća*, br. 3791, Sarajevo, 20. 12. 1919.

ti bez bilateralnog sporazuma dvije zemlje i da sekvestar nad njima ostaje na snazi do daljnjeg.¹³¹

Da bi likvidacija bila provedena Odsjek za trgovinu Zemaljske vlade morao je uputiti prijedlog Ministarstvu pravde u Beograd na odobrenje i davanje uputstva za njeno izvršenje. Prema uputama Ministarstva, likvidacija je morala biti javna. Za objekte i preduzeća gdje je kapital bio mješovit, donosila se posebna odluka o likvidaciji, a pri tome se vodilo računa o čl. 3.¹³² Zakona o postupanju s neprijateljskom imovinom.¹³³

Jedan dio stranih preduzeća nacionaliziran je bez znanja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu i njenih privrednika što je izazvalo burne reakcije ne samo vlasti i privrednih krugova već i javnog mnjenja.¹³⁴ O tome su također vođene žučne rasprave na sjednicama Trgovačko–obrtničke komore kao jedne od najvažnijih privrednih ustanova u Bosni i Hercegovini. Članovi komore izražavali su nezadovoljstvo, jer su nacionaliziranja pojedinih preduzeća vršena mimo bosanskohercegovačkih korporacija i banaka.¹³⁵ Ovakve prikrivene transakcije nisu bile u skladu s intencijama sarajevske Zemaljske vlade koja je tražila da pri nacionalizaciji „sudjeluje u prvom redu onaj faktor,

131 ABH, FMTI, K–79, br. 3684/1925. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca Ministarstvo Pravde Odsek za sekvestere Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo, br. 12801/919, Beograd, 15. 1. 1920.

132 Prema čl. 3. Zakona nisu potpadali, niti su bili “podložni popisu i naročitoj upravi ona imanja stranih podanika, koja predstavljaju njihovo jedino i nužno izdržavanje. Svaki višak preko toga podložan je popisu i prinudnoj upravi u smislu propisa ovog zakona”. *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, 1920, 74.

133 ABH, FMTI, K–79, br. 3684/1925. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca Ministarstvo Pravde Odsek za sekvestere Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo, br. 12801/919, Beograd, 15. 1. 1920.

134 Bez znanja Zemaljske vlade Tvornica za destilaciju drva u Tesliću data je u zakup zagrebačkom društvu, te ukinut sekvestar nad imovinom Parne pilane u Tesliću, Tvornice amonijak sode u Lukavcu i Parne pilane Una u Bosanskoj Dubici. Sekvestracija „Danice“ tvornice petroleuma u Bosanskom Brodu i ugljenokopa „Una“ u Lješljanima predata je Zemaljskoj upravi u Zagrebu. ABH, FMTI, K–79, br. 3681/1925. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Gospodinu Milenku Vesniću Predsjedniku Ministarskog Savjeta u Beogradu, *Srpska centralna banka i dr. Protest radi izdavanja u zakup Tvornice za iskorišć. drveta u Tesliću*, br. 4750/prez., Sarajevo, 16. 5. 1920.

135 ABH, FTOK, K–2. *Zapisnik redovite XXVIII plenarne sjednice Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu, držane 20. i 21. decembra 1920. u dvorani komore u Sarajevu*, ABH, FTOK, K–2. *Zapisnik redovne XXVII plen. sjednice od 23. VI 1920. (sa priložima)*.

koji poznaje prilike u zemlji temeljno". Radilo se o malverzacijama koje su se povezivale s nizom visokorangiranih političara i koruptivnih afera, o čemu je pisala onovremena štampa.¹³⁶

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu bila je s 93,34% udjela glavni dioničar i vlasnik bosanskog šumskog preduzeća Otto Steinbeiss.¹³⁷ Ali se ostatak od 6,66% dionica nalazio u posjedu austrijske firme „Vereinigte Holzindustrie Akt. Gesellschaft“ iz Beča. Iako su se gotovo sve dionice preduzeća nalazile u posjedu državnog erara, ipak, stavljeno je pod sekvestar, ali mu nije određivan poseban komesar.¹³⁸ Sekvestar je skinut 6. augusta 1919. na vanrednoj glavnoj skupštini dioničara u Dobrljinu, na kojoj je „Bosanska šumska industrija a. d. Otto Steinbeiss“ promijenilo ime u „Šumsko industrijsko preduzeće Dobrljin – Drvar a. d. (Šipad) i dobilo odriježene ruke za poslovanje.¹³⁹ Međutim, tokom prve polovine 1920. godine preduzeće je zbog slabog rukovodstva, nedostatka obrtnih sredstava – naročito nakon okupacije jednog dijela Dalmacije od strane Italije, što je onemogućilo izvoz njegovih proizvoda – došlo u tešku situaciju.¹⁴⁰ Krajem 1920. preduzeće je prodato, a glavni dioničar Oskar Körner iz Beča – u čijem se vlasništvu nalazila glavna dionica preduzeća „Vereinigte Holzindustrie A. G.“, „Wiener Werke A. G.“ i „Ugar-Holzindustrie A. G.“ – u saradnji s Hrvatskom eskomptnom bankom i u zajednici s Ministarstvom šuma i ruda pokrenuo je akciju na osnivanju novog akcionarskog društva pod nazivom „Bosanska industrija drva a. d. Dobrljin–Drvar“. Novoosnovano preduzeće imalo je kapital od 300 miliona jugoslavenskih kruna. O prodaji je sklopljen ugovor koji je bio odobren od strane državnog Mi-

136 Nacionalizacija stranih preduzeća, *Privreda* I/2, 1920, 1; O nacionalizaciji, *Privreda* I/6, 1920, 1; Prodaja Štajnbasova preduzeća, *Privreda* I/28, 1920, 1; Nacionalizacije, *Privreda* III/5, 1922, 1; Tragikomedija nacionalizacije, *Privreda* II/55, 1921, 1.

137 ABH, FTOK, K-1, omot br. 7. *Iskaz stanja zajmova koncem 1918. g. podignutih od strane BiH erara*. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1913. godine za otkup dionica šumskog industrijskog dioničkog društva Otto Steinbeiss podigla je zajam od 13.985.242 kruna i 75 helera. U svom posjedu imala je 27.950 od ukupno 30.000 dionica. Kupovinom Steinbeissovog preduzeća došla je u posjed i 7.425 dionica (49%) fabrike celuloze a. d. u Drvaru, koje su se do tada nalazile u vlasništvu Otta Steinbeissa.

138 ABH, FZVBIH, K-19, prez. br. 5981/1919. *Otto Steinbeiss šumska industrija i tvornica celuloze, nadziranje imovine*, 26. 6. 1919.

139 ABH, Fond „ŠIPAD“ – SOUR šumarstva, prerade drveta i prometa (dalje: FŠIPAD). *Zapisnik sa glavne skupštine u Dobrljinu*.

140 ABH, FŠIPAD, *Izveštaj upravnog odbora za poslovnu 1920/21. godinu, podnetog redovnoj glavnoj Skupštini Šumsko-Industrijskog Preduzeća Dobrljin-Drvar A. D. od 29. januara 1923.*

nistarstva šuma i ruda.¹⁴¹ Špekulativna prodaja izazvala je golemo nezadovoljstvo javnosti i privrednih krugova u Bosni i Hercegovini. Na sjednici Trgovačko–obrtničke komore održanoj 20. i 21. decembra 1920, Vladimir Merčep izjavio da je žalosno šta se dešava i da to nije dešavalo ni za vrijeme austrougarske vlasti. U nastavku je dodao da su Bosanci i Hercegovci bili „izvrgnuti lihvarskom i nedostojnom postupku zagrebačkih mađarskih kapitalista i beogradskih cincara koji nas iskorišćuju do skrajnosti.“ Nacionaliziranje Steinbeissovog poduzeća smatrao je denacionaliziranjem.¹⁴² Tvrdnju je temeljio na činjenici da je ranije Steinbeissovo preduzeće slovalo kao primjer organizacije ne samo u Bosni i Hercegovini nego u cijeloj Evropi. Godišnje je davalo i do 100 miliona kruna prihoda, a tokom sekvestra imala je deficit 25–30 miliona kruna.¹⁴³ Pod pritiskom javnosti Milenko Vesnić, predsjednik Ministarskog savjeta, 31. decembra 1920. poništio je ugovor o prodaji Šipada austrijskom državljanu Oskaru Körneru.¹⁴⁴ Preduzeće je 1921. godine u cjelosti prešlo u vlasništvo države, jer je 93,34% dionica bilo u vlasništvu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu,¹⁴⁵ a Körnerov udio država je otkupila za 2,4 miliona kruna.¹⁴⁶ Šipad je također učestvovao u vlasništvu fabrike celuloze Dravar a. d. u Drvaru s 49%, dok se 50% preduzeća nalazilo u vlasništvu švajcarskih dražavljana, pa je postupkom nacionalizacije Šipada i ovo preduzeće bilo nacionalizirano.¹⁴⁷

U vlasničkoj strukturi bosanske šumske industrije Eissler i Ortlieb u Zavidovićima nakon Prvog svjetskog rata učestvovali su češki

141 ABH, FMTI, K–7, br. 1744/1922. Ministarstvo trgovine i industrije Odjeljenje za B. i H. u Sarajevu Ministarstvu trgovine i industrije Odjelj. VI u Beogradu, „*Bos. dion. dr. za industriju drva*“ u *Dobrljinu, osnivanje*, Sarajevo, 29. 10. 1920; Begović, 1981, 968.

142 ABH, FTOK, K–2. *Zapisnik redovite XXVIII plenarne sjednice Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu, držane 20. i 21. decembra 1920. u dvorani komore u Sarajevu.*

143 ABH, FTOK, K–2. *Zapisnik redovne XXVII plen. sjednice od 23. VI 1920. (sa priložima).*

144 Ministar Kosta Stojanović i preduzeće Doberljin–Drvar, *Privreda* II/12, 1921, 1; Šumsko preduzeće Dobrljin Drvar, *Privreda* II/19, 1921, 1.

145 ABH, FŠIPAD. *Zapisnik sa glavne skupštine u Dobrljinu.* Pored 27.750 dionica koje je imala Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu još 200 dionica imali su državljani Kraljevine SHS, što je ukupno iznosilo 27.950 dionica.

146 Begović, 1981, 969.

147 ABH, FZVBIH, K–19, prez. br. 5981. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu trgovine i industrije u Beogradu, *Otto-Steinbeis, šumska industrija i tvornica celuloze, nadziranje imovine*, br. 5981/prez., Sarajevo, 26. 6. 1919; Begović, 1985, 280–281.

državljeni braća Herman, Robert i Alfred Eissler s 50%, Richard von Ortlieb, Nijemac, s 25% i Austrijanac Fritz Regenstreif s 25% udjela, zbog čega je sve do 1924. bilo pod državnom upravom. O ograničenjima i šteti koje je pravio sekvestar najilustrativnije govori činjenica da je preduzeće prije Prvog svjetskog rata radilo s 24 puna gatera, koristilo najmodernije mašine i zapošljavalo do 7.000 radnika u sječi, obradi drveta i svojoj željeznici. Pilana je rezala dnevno oko 1.200 kubika građe i donosila godišnje oko 12–15 miliona predratnih kruna prihoda, što je preračunato na poslijeratnu vrijednost iznosilo oko 300–350 miliona kruna. Međutim, pregovori između vlade i uprave preduzeća o skidanju sekvestra trajali su godinama i sputavali rad firme. Država je pred preduzeće postavljala neprihvatljive uvjete, a sama niti je mogla niti umjela provesti nacionalizaciju. Sekvestar je onemogućio slobodan izvoz, investicije, raspolaganje s novčanim sredstvima, sječu šume i primorao menadžment firme da krajem 1920. godine potpuno obustavi rad.¹⁴⁸

Prinudna uprava ostala je na snazi sve do ratifikacije Konvencija o skidanju sekvestra s Austrijom. Kako je već naznačeno u vlasništvu preduzeća učestovali su državljani Čehoslovačke i Austrijanci, ali je suvlasnik preduzeća bio i Nijemac Richard von Ortlieb, zbog čega je Ministarstvo trgovine i industrije shodno čl. 297, pod b. Versajskog ugovora o miru kao jedan od uvjeta za skidanje sekvestra zatražilo otkup njegovih dionica.¹⁴⁹ Kako bi ispoštovalo postavljene uvjete preduzeće je 5. marta 1925. s Ortlieбом sklopilo ugovor i za 20 miliona dinara otkupilo njegov udio. U vezi s tim, a u smislu nacrtu ugovora koji je podnijet Ministarstvu šuma i rudnika,¹⁵⁰ preduzeće je pretvoreno u akcionarsko pod nazivom Krivaja uz besplatno ustupanje 26% dionica preduzeća državnom eraru.¹⁵¹ Prije pretvaranja u novo akcionarsko društvo preduzeće je stupilo u likvidaciju.¹⁵² Predalo je sve svoje poslove novoformiranom akcionarskom društvu Krivaja sa sjedištem u

148 Upropaštavanje industrije, *Glas slobode* X/243, 1920, 1.

149 ABH, FMTI, K–76, br. 3132/1925. Ministarstvo pravde Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Rešenje*, 330, Beograd, 14. 3. 1924; ABH, FMTI, K–76, br. 3132/1925. Ministarstvo trgovine i industrije Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu – Upravi „bos. šumske industrije Eisler & Ortlieb“ u Zavidovićima, *Bos. šumska industrija Eisler & Ortlieb u Zavidovićima, skinuće seksvestra*, broj 1358/T.I.–24., Sarajevo, 27. 3. 1924.

150 Ristić, 1937, 9.

151 Krivaja šumska industrija a. d. (ranije Eissler i Ortlieb) – Zavidovići, *Analiza bilansa. Dodatak „Narodnom Blagostanju“* II/31, 1930, 137.

152 ABH, FMTI, K–76, br. 3132/1925. Okružni sud Travnik, *Oglas*, br. 8/10-37, Travnik, 5. 6. 1925.

Zavidovićima.¹⁵³ Vlasnici su u novoosnovano akcionarsko društvo unijeli apor od 90 miliona dinara, podijeljen na 360.000 dionica.¹⁵⁴

Većinski Vlasnik tvornice amoniak sode d. d. u Lukavcu bila je belgijska firma Soci  t   Solvay de Bruxelles. Međutim, preduzeće je 1. januara 1909. godine ugovorom dato u zakup austrijskoj firmi Solvay Werke iz Beča. Ugovor je istekao 1. januara 1918. godine, a upravu preduzeće je preuzeo stvarni vlasnik. Radi otežnih komunikacija s Briselom rukovodilo se preduzećem i dalje iz Beča zbog čega je stavljeno pod sevestar,¹⁵⁵ mada je firma Soci  t   Solvay de Bruxelles imala u vlasništvu 14.807 (65,8%) od ukupno 22.500 dionica preduzeća, Verein für chemische und metalurgische Produktion, Aussig 7.307 dionica (32,5%), dok je vlasnik 380 dionica (1,7%) bio nepoznat.¹⁵⁶ Da bi sekvestar bio skinut u društvenoj upravi preduzeća morala se rezervirati domaćim državljanima tri mjesta ukoliko cjelokupni broj članova upravnog odbora nije prelazio devet, a četiri ako ih je bilo više. Rukovodstvo firme moralo je dati izjavu da neće tražiti nikakve naknade za štetu nastalu sekvestracijom, te da će snositi njene troškove. S obzirom da je 21. aprila 1920. uprava preduzeća dostavila dokaz da se većina dionica nalazi u vlasništvu belgijskih državljana, tj. zemlje koja nije bila u neprijateljstvu sa Kraljevinom SHS, rješenjem Ministra trgovine i industrije s preduzeća je podignut sekvestar.¹⁵⁷ Godine 1922. izmjenjen je i naziv firme u „Bosanska Solvay tvornica d. d.“ u Lukavcu.

Kao imovina njemačkih i austrijskih državljana željezara u Zenici stavljena je pod nadzor države. Rukovodstvo preduzeća teško je uspijevalo da proizvodnju i rad prilagodi novim uvjetima poslovanja.

153 ABH, FMTI, K–76, br. 3132/1925. Ministarstvo trgovine i industrije Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu pravde, 5. sekciji, Odjeljenju za rukovanje neprijat. imovinom u Beograd, *Bos. šumaska industrija Eisler & Ortlieb, garantno pismo Zemaljske banke*, br. 2518/25, Sarajevo, 15. 7. 1925.

154 Ristić, 1937, 10.

155 ABH, FMTI, K–44, br. 7293/1923. *Tvornica amoniak sode – Lukavac. Nadziranje imovine*. Pošto društvo u Lukavcu nije imalo uprave, određen je upravni odbor u sastavu Pero Stokanović; Ljubomir Peleš, Muratbeg Zaimović i Petar Maričić svi iz Tuzle. Za državne komesare određeni su Mihajlo Trbojević i Vaso Puškar iz Tuzle uz mjesečnu naknadu od 400 K koju je isplaćivalo preduzeće.

156 ABH, Fond Inspekcija rada za tuzlansku oblast (dalje: FIRTO), K–21, br. 6/1921, *Nota o tvornici amoniakne sode u Lukavcu*, mart 1921; Despić, 1922, 201; Jagodić, 1954, 5.

157 ABH, FMTI, K–43, br. 7293/1923. Ministarstvo trgovine i industrije Odjeljenje za industriju i zanatstvo Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo, br. 3977, Beograd, 29. 6. 1920.

Otežana nabavka sirovog željeza iz Vareša i nemogućnost dobave koka iz inostranstva doveli su fabriku u situaciju da je od vremena do vremena obustavljala rad.¹⁵⁸ Njeni kupci morali su se okrenuti drugim tržištima, a zbog smanjene potražnje proizvodnja je reducirana na najmanju moguću mjeru.¹⁵⁹ Kako bi prevazišla navedene teškoće uprava se u više navrata obraćala Ministarstvu trgovine i industrije za održavanje glavne skupštine dioničara na kojoj se tražio skinuti sekretar. Dopisom od 5. jula 1919. godine, menadžment je tražio održavanje skupštine na kojoj se trebala povećati glavnica firme. Pored toga, skupština je trebala izabrati novu upravu, sastavljenu većinom od domaćih građana.¹⁶⁰ Navedena inicijativa imala je podršku i Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. U dopisu Ministarstvu trgovine i industrije, Vlada iz Sarajeva smatrala je „da bi nacionalizovanje ovog društva i povećanje njegovog društvenog kapitala, ležalo u interesu zemlje, pošto je to društvo jedno od najvažnijih poduzeća te vrste u našoj državi, te njegov napredak leži u interesu razvitka domaće industrije“.¹⁶¹ U to vrijeme 6.000 dionica željezare, nalazio se u posjedu austrijskog kapitala, dok je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu posjedovala 2.600 dionica.¹⁶² Međutim, pomenuti zahtjev je odbačen pa je u novembru 1920. godine željezara ponovo uputila prijedlog Ministarstvu trgovine i industrije da se nacionalizacija izvrši na bazi povećanja glavnice, izdavanjem 12.500 novih dionica uz emisioni tečaj od 600 kruna po dionici, te uz 50% sudjelovanje domaćih ljudi u upravi. Sve nove dionice trebale su se prepustiti samo „domaćim“ ljudima,

158 ABH, FMTI, K-98, br. 1182/1927. Dioničko društvo za industriju željeza – Zenica, *Izveštaj za poslovnu god. 1918., 1919. i 1920. podnešen na XIX. redovitoj glav. skupštini*, Zenica, 1922.

159 ABH, FMTI, K-98, br. 1182/1927. Dioničko društvo za industriju željeza – Zenica, *Izveštaj za poslovnu god. 1918., 1919. i 1920. podnešen na XIX. redovitoj glav. skupštini*, Zenica, 1922.

160 ABH, FMTI, K-63, br. 3391/1924. Dioničko društvo za željeznu industriju Zenica Visokom Ministarstvu za trgovinu i obrt Beograd. *Nacionalizovanje preduzeća*, Zenica, 5. jula 1919.

161 ABH, FMTI, K-63, br. 3391/1924. Narodna vlada S. H. S. za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu trgovine i industrije u Beogradu, br. 136.401/1919, Sarajevo, 31. 7. 1919.

162 ABH, FMTI, K-63, br. 3391/1924. Dioničko društvo za željeznu industriju Zenica Visokom Ministarstvu za trgovinu i brt Beograd. *Nacionalizovanje preduzeća*, Zenica, 5. jula 1919.

dok bi pravo starih dioničara na optiranje bilo isključeno, ali je i ovaj prijedlog odbačen.¹⁶³

Većina dionica željezare Zenica tokom 1921. navodno je prešla u ruke „Jadranske banke“, što je s dionicama koje su se nalazile u posjedu Zemaljske vlade, prema mišljenju uprave željezare bilo dovoljno da se skine sekvestar. Također su tokom 1921. godine u Beču vođeni pregovori između Jadranske i Bosanske industrijalno–trgovačke banke sa starim dioničarima u pogledu načina nacionalizovanja preduzeća.¹⁶⁴ Na vanrednoj skupštini dioničara 6. maja 1923. većina dionica, tj. 12.567 komada ili 52% cjelokupne dioničke glavnice željezare, prešla je u vlasništvo preduzeća „Grajnic“ a. d. iz Sarajeva, što je sa 2.600 dionica ili 10% kapitala u posjedu državnog erara, te 405 dionica koje su bile vlasništvo domaćih društava činilo apsolutnu većinu.¹⁶⁵ Ipak, sekvestar je ostao na snazi do potpisivanja Konvencija s Austrijom, odnosno do momenta kada je državni Šipad otkupio 54% dionica Zenice, što je s ranije valoriziranih 10% koje su se nalazile u posjedu bosanskohercegovačkog erara, činilo 64% vlasništva.¹⁶⁶ Novi upravni odbor izabran je 25. januara 1925. godine.¹⁶⁷

Završetak Prvog svjetskog rata Sarajevska pivara dočekala je u vlasništvu Wiener-Bank Vereina iz Beča, zbog čega je stavljena pod sekvestar. Akcije preduzeća stalno su varirale, što je stvaralo teškoće kod utvrđivanja njegove vrijednosti.¹⁶⁸ Tokom 1921. godine sarajevski privredni krugovi su nakon sporazuma sa starim vlasnicima izdejsstvovali da uprava pivare zatraži od Ministarstva trgovine i industrije dozvolu za održavanje skupštine dioničara na kojoj se trebalo raspravljati o

163 ABH, FMTI, K–98, br. 1182/1927. Dioničko društvo za željeznu industriju Zenica Zemaljskoj vladi sa Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, Zenica, 16. novembra 1920.

164 ABH, FMTI, K–63, br. 3391/1924. *Zapisnik sjednice ravnateljskog vijeća Dioničkog Društva za industriju željeza Zenica dne 21. aprila 1921. u Sarajevu.*

165 ABH, FMTI, K–98, br. 1182/1927. *Referat o vanrednoj glavnoj skupštini akcionara „Dioničkog društva za industriju željeza Zenica“, koja je održana 16. maja 1923. god. u Sarajevu.*

166 Industrija gvožđa i čelika u Jugoslaviji, *Rudarski i topionički vesnik* XI/4, 1939, 6.

167 Veliko slavlje naše industrije i rudarstva, *Rudarski i topionički vesnik* VIII/8, 1936, nepaginirano dato kao poseban prilog; Obnova metalske industrije. Država je kupila Zeničku metalnu fabriku, *Glas slobode* XV/4, 1925, 1.

168 ABH, FMTI, K–5, br. 908/1922. Zemaljskoj vladi za B. i H. Sarajevo, Sarajevo, 1. juna 1921; O nacionalizaciji sarajevske pivare, *Bosanski Lloyd* III/35, 1921, 1. Tokom prve polovine 1921. godine vrijednost dionica sarajevske pivare porasla je s 5.000 na 12.000 austrijskih kruna.

nacionalizaciji. Planirano je bilo da se dotadašnja glavnica od 3,6 miliona kruna razdijeljenih u 18.000 dionica, poveća za dodatnih 6,4 miliona, odnosno 32.000 novih dionica po 200 K nominalne vrijednosti. Ukupni kapital pivare trebao je iznositi 10 miliona kruna, razdijeljenih na 50.000 dionica nominalne vrijednosti po 200 kruna. Prema navodima u dopisu većina tadašnjih dionica nalazila se u rukama domaćih ljudi i Jadranske banke koja je od nekih stranih dioničara otkupila udio. S obzirom na to i na pogodbu koju su privredni krugovi imali s većinskim vlasnicima, skidanje sekvestra i nacionalizacija bili su zamišljeni na način da se od 32.000 novih dionica 9.000 prepusti starim dioničarima uz tečaj od 600 kruna po dionici. Preostali dio trebali su podijeliti Savez gostioničara, Zemaljska banka, Srpska privredna banka, Srpska centralna banka, Hrvatska centralna banka i Muslimanska centralna banka, čim je većina dionica trebala prijeći u domaće ruke.¹⁶⁹ Međutim, prema podacima Odjeljenja Ministarstva trgovine i industrije u Sarajevu u to vrijeme još uvijek je oko 6.000 dionica pivare nalazilo kod Wiener-Bank Vereina iz Beča, 2.000 kod privatnika u Bosni i Hercegovini, 2.000 kod izvjesnog Zuberu u Beogradu, 3.000 u posjedu „Berliner Branverhand“, 4.000 kod Jadranske banke, a ostatak, tj. 1.000 u Beču kod nepoznatih vlasnika,¹⁷⁰ zbog čega nije ni došlo do održavanja pomenute skupštine. Sekvestar je dočekaio beogradski sporazum, odnosno ratifikaciju Konvencija s Austrijom, nakon čega je bio podignut.¹⁷¹

Zaključak

Nestanak Austro-Ugarske monarhije s historijske pozornice izazvao je tektonske političke promjene u srednjoj Evropi i ostavio brojne ekonomske probleme s kojima su se zemlje njene nasljednice morale suočiti. Nekada jedinstveno ekonomsko područje raspalo se na niz manjih koja su integrirana u više novih političkih prostora definiranih mirovnim ugovorima u Parizu. Sen Žermenskim mirovnim ugovorom

169 O nacionalizaciji sarajevske pivare, *Bosanski Lloyd* III/35, 1921, 1; ABH, FMTI, K-5, br. 908/1922. Zemaljskoj vladi za B. i H. Sarajevo, Sarajevo, 1. juna 1921.

170 ABH, FMTI, K-2, br. 957/1921. Ministarstvo Trgovine i Industrije Odj. za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu Trgovine i Industrije VI. Odjeljenju za kreditne ustanove u Beogradu, *Sudjelovanje zemljoposjednika pri nacionalizaciji industrijskih preduzeća*, br. 449/1921.

171 ABH, FMTI, K-69, br. 5438/1924. *Izveštaj upravnog odbora na XXIX redovnoj glavnoj skupštini; Dionička Pivara – Sarajevo (Kraljevski Dvorski dobavljači)*, u: *Spomen knjiga Deset godina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1929, 132; Lakatoš – Despić, 1923, 175.

Austrijancima, Bosancima i Hercegovcima i drugim jugoslavenskim narodima, bivšim građanima Monarhije, prava vlasništva, imetka i interesa bila su zagarantirana bez obzira na kojem dijelu teritorije bivše države su se nalazili. Međutim, sporazumom je bilo samo načelno regulisano poravnanje privatno-pravnih dugovanja i ostavljeno da se ugovorene strane o tome međusobno dogovore.

Stvari su se još tokom pregovora u Parizu počele komplicirati i odnosi narušavati, jer su obje zemlje privatnu imovinu, firme, banke, depozite, dugovanja i sva druga potraživanja stavili pod sekvestar. Prisilne državne mjere zabrane bile su u suprotnosti s mirovnim sporazumom i izazvale nezadovoljstvo pogođenog stanovništva.

Bosanskohercegovački građani dakle, povrat imovine i zaštitu svojih materijalnih prava trebali su ostvariti uz pomoć države. Ali ti problemi građana nisu bili u vrhu prioriteta i ekonomskih interesa vladajućeg režima, pa se njihovo rješavanje odlagalo ili otežavalo povezivanjem s nizom drugih pitanja za koja su bile zainteresirane vladajuće političke elite. U bilateralnim pregovorima dvije zemlje, Srbi, koji su predvodili jugoslavensku stranu, bili su više zabrinuti za izvoz poljoprivrednih proizvoda i neka materijalna potraživanja koja su njima išla u prilog nego za rješavanje pomenutih ekonomskih pitanja kojima su bili pogođeni građani Bosne i Hercegovine i drugih „prečanskih“ krajeva. Zategnuti odnosi između dvije zemlje bili su opterećeni i ratnim naslijeđem što je otežavalo situaciju i mogućnost dogovora. Građani su zbog nemogućnosti povrata imovine, depozita, naplate osiguranja i obnove pokidanih poslovnih veza, te neizmirenih dugovanja prema starim poslovnim partnerima bili oštećeni. I Austrijanci, koji su posjedovali firme i imovinu u Bosni i Hercegovini, zbog sekvestra, bili su na gubitku, ali i brojni bosanskohercegovački građani koji su zbog neaktivnosti njihovih preduzeća ostajali bez posla i egzistencije.

Kako su i Bosna i Hercegovina, odnosno Kraljevina SHS i Austrija u privrednom smislu bile upućene jedna na drugu, bile su prinuđene da uklone postojeće barijere radi obnove ekonomske saradnje. Zasiurno su među najkompleksnijim spornim pitanjima koja su otežavala sporazum i otpljavanje odnosa bili poravnanje privatno-pravnih dugovanja i podizanje sekvestra s imovine građana koje su zemlje suprotno odlukama ugovora o miru održavale godinama. Pod pritiskom javnog mnjenja, odnosno zainteresiranih građana, i ekonomske nužde države su 1923. postigle sporazum o skidanju sekvestra i poravnanju privatno-pravnih dugovanja. Kompromisni sporazum izazvao je neza-

dovoljstvo i kontroverze na obje strane, ali je otoplio međudržavne ekonomske i političke odnose. Dakle, državna pitanja ekonomske i finansijske politike bila su prioritetna, a bilateralni interesi stavljeni iznad interesa nezadovoljnih građana pogođenih sporazumom.

Conclusion

The disappearance of the Austro-Hungarian Monarchy from the historical stage triggered tectonic political shifts in Central Europe and left behind numerous economic problems that its successor states had to confront. What was once a unified economic area fragmented into a series of smaller ones, which became integrated into newly formed political entities defined by the Paris peace treaties. Through the Saint-Germain Peace Treaty, property rights, assets, and interests of Austrians, Bosnians and Herzegovinians, and other Yugoslav peoples former citizens of the Monarchy were guaranteed regardless of the part of the former state's territory in which they were located. However, the treaty regulated the settlement of private-law debts only in principle, leaving it to the contracting parties to reach a mutual agreement.

Complications and tensions began to arise already during the Paris negotiations, as both countries placed private property, companies, banks, deposits, debts, and all other claims under sequestration. These coercive state measures of prohibition were contrary to the peace agreement and provoked dissatisfaction among the affected population.

Bosnian-Herzegovinian citizens therefore needed the assistance of the state to recover their property and protect their material rights. However, these issues, which concerned the citizens, were not among the priorities or economic interests of the ruling regime, and their resolution was delayed or made more difficult by linking them to a number of other matters that were of interest to the ruling political elites. In bilateral negotiations between the two countries, the Serbs, who led the Yugoslav delegation, were more concerned with the export of agricultural products and certain material claims that worked in their favor than with resolving the aforementioned economic problems affecting the citizens of Bosnia and Herzegovina and other "prečani" regions. Tense relations between the two countries were further burdened by the wartime legacy, which complicated the situation and hindered the possibility of reaching an agreement.

Citizens were harmed by the inability to recover property, deposits, insurance payments, and to restore severed business ties, as well

as by unsettled debts owed by former business partners. Austrians who owned companies and property in Bosnia and Herzegovina also suffered losses due to sequestration, while many Bosnian-Herzegovinian citizens were left without work and livelihood because these enterprises were no longer active.

Since both Bosnia and Herzegovina / the Kingdom of SHS and Austria were economically dependent on one another, they were compelled to remove existing barriers in order to restore economic cooperation. Among the most complex disputed issues hampering agreement and the normalization of relations were the settlement of private-law debts and the lifting of sequestration on citizens' property measures that both countries, contrary to the provisions of the peace treaties, maintained for years. Under pressure from public opinion, especially the affected citizens, and due to economic necessity, the states reached an agreement in 1923 to lift sequestration and settle private-law debts. The compromise agreement generated dissatisfaction and controversy on both sides, but it eased interstate economic and political relations. Thus, matters of state economic and financial policy were given priority, while bilateral state interests were placed above the interests of the discontented citizens affected by the agreement.

BIBLIOGRAFIJA

Neobjavljeni izvori

- *Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo*
- Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu
- Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu
- Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu
- Trgovinska komora NR Bosne i Hercegovine
- Inspekcija rada za tuzlansku oblast
- ŠIPAD“ – SOUR šumarstvo, prerada drveta i prometa

Arhiv Jugoslavije, Beograd

- Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije (65)

Arhiv Srednjobosanskog kantona, Travnik

- Željezara Zenica
- Rudnik Zenica

Objavljeni izvori

- *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.–1919.*, (sabrao Ferdo Šišić), Naklada „Matica hrvatske“, Zagreb 1920.
- *Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*, C. i Kr. zajedničko Ministarstvo financija, Zemaljska tiskara, Zagreb 1906.
- Krizman, Bogdan – Hrabak, Bogumil, *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*, Istitut društvenih nauka – Odeljenje za istorijske nauke, Serija III, Građa, Beograd 1960.
- *Memoire réésenté à ia Conférence de la Paix, à Paris, concernant les Revendications du Royaume des Serlies, Croates et Slovènes*, 1919.
- Petranović, Branko – Zečević, Momčilo. *Jugoslavija 1918–1984. Zbirka dokumenata*, Izdavačka radnička organizacija „Rad, Beograd 1985.
- *Pravilnik za izvršenje Uredbe o imovini neprijateljskih podanika*, Državna štamparija Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1920.
- *Privremeni trgovinski ugovor sa Austrijskom Republikom od 1. septembra 1919. god.*, Državna štamparija Kraljevstva S. H. S., Beograd 1919.
- Ristić, Vaso. „*Krivaja*“ šumska industrija a. d., prije Eissler i Ortlieb u Zavidovićima od osnivanja do stečaja. Sa autentičnim izveštajima sudskih veštaka, Štamparija D. P. Dozel, Sarajevo 1937.
- *The Financial reconstruction of Austrija. General Survey and Principal Documents*, League of Nations, Geneva 6. novembar 1926.
- *Ugovor o miru sa Austrijom (Sen Žermenski ugovor)*, Zbirka zakona protumačenih i objašnjenih sudskom i administrativnom praksom, sv. 61, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1927.
- *Ugovor o miru s Austrijom. Govor izvestitelja dr-a Vojislava Besarovića u Privremenom Narodnom Predstavništvu u Beogradu 16. septembra 1920. god.*, Izdanje knjižare J. Petrovića, Tuzla 1923.
- *Zakon o postupanju sa imovinom podanika država koje su u neprijateljstvu sa Srbijom sa Pravilnikom za izvršenje ovog zakona i Zakon o uzimanju na znanje i odobrenju odluka Pariske*

ekonomske konferencije, Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Štamparija Kraljevstva S. H. S., Beograd 1919.

- *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Godina 1919, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1920.

Štampa

- *Bosanski Lloyd*, Organ za trgovinu, obrt, industriju i sve grane narodnog gospodarstva, God. II, br. 3, Sarajevo 1920.
- *Bosanski Lloyd*, Glasilo Trgovačkog udruženja za grad Sarajevo, God. III, br. 35, 51, Sarajevo 1921.
- *Ekonomist*, Organ društva za ekonomsku i socijalnu politiku, God. VII, br. 7–8, Beograd 1927.
- *Glas slobode*, Organ Socijalističke Radničke Partije Jugoslavije (Komunista), God. X, br. 243, Sarajevo 1920.
- *Glas slobode*, Organ Socijalističke Partije Jugoslavije, God. XV, br. 4, Sarajevo, 1925.
- *Pravda*, Glasilo Jugoslavenske Muslimanske Organizacije, God. I, br. 37, Sarajevo 1919.
- *Pravda*, Glasilo Jugoslavenske Muslimanske Organizacije, God. II, br. 60, Sarajevo 1920.
- *Pravda*, Glasilo Jugoslavenske Muslimanske Organizacije, God. V, br. 44, Sarajevo 1923.
- *Privreda*, Organ „Srpske trgovačko-zanatlijske omladine“, God. I, br. 2, 6, 28, Sarajevo 1920.
- *Privreda*, Organ „Srpskih trgovačko-zanatlijskih omladina u Bosni i Hercegovini“, God. II, br. 12, 19, 55, Sarajevo 1921.
- *Privreda*, Organ „Srpskih trgovačko-zanatlijskih omladina u Bosni i Hercegovini“, God. III, br. 5, Sarajevo 1922.
- *Nova Evropa*, Knj. VII, br. 16, Zagreb 1923.
- *Jugoslavenski Lloyd (Hrvatski Lloyd)*, List za promicanje trgovačko-industrijskih i općih narodno-gospodarstvenih interesa, God. XI, br. 25, 27, 60, Zagreb 1919.
- *Jutro*, Dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko, Let. IV, štev. 43, Ljubljana 1923.
- *Narodno blagostanje*, Nedeljni časopis, God. II, br. 38, Beograd 1930.
- *Politika*, God. XVII, br. 4636, Beograd 1921.
- *Politika*, God. XIX, br. 5331, 5334, Beograd 1923.

- *Rudarski i topionički vesnik*, Organ rudarske, topioničke, željezarske, teške i srodnih industrija Kraljevine Jugoslavije (elektro–hemijske, elektro–centrala, cementa i dr.), God. VIII, br. 8, 15, Beograd 1936.
- *Rudarski i topionički vesnik*, Organ rudarske, topioničke, željezarske, teške i srodnih industrija Kraljevine Jugoslavije (elektro–hemijske, elektro–centrala, cementa i dr.), God. XI, br. 4, Beograd 1939.
- *Slovenec*, Političen list za slovenski narod, Let. LI, štev. 44, 51, Ljubljana 1923.
- *Vreme*, God. III, br. 423, 424, 425, 426, 459, Beograd 1923.
- *Vreme*, God. IV, br. 810, 822, 827, Beograd 1924.
- *Vreme*, God. V, br. 1145, Beograd 1925.
- *Zastava*, Organ Radikalne stranke, God. LIV, br. 43, Novi Sad 1923.

Knjige, studije, članci

- Aleksić, Dragan. *Država i privreda u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2010.
- Bečić, Muhamed. „Njemački, austrijski i domaći izvori materijalnog trgovačkog prava u Bosni i Hercegovini na početku XX stoljeća“, *Godišnjak pravnog fakulteta u Sarajevu LXV*, Sarajevo 2022, 63–89.
- Begović, Branislav. „Jedan fragment iz istorije "Šipada" i njegovog prethodnika „Steinbeisovog preduzeća“, *Pregled LXXI / 7-8*, Časopis za društvena pitanja, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 1981, 959-972.
- Begović, Branislav. *Šumska privreda Bosne i Hercegovine za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918–1941), s posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*, Institut za istoriju, Sarajevo 1985.
- Berend, T., Ivan. *Ekonomska povijest Europe dvadesetog stoljeća*, MATE d.o.o., Zagreb 2011.
- Bićanić, Rudolf. *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Drugo izdanje, Hrvatska narodna tiskara Stjepan Vidović – Split, Zagreb 1938.
- Budisavljević, Srđan. *Stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Prilozi novijoj jugoslavenskoj historiji, Knjiga 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1958.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata*, Knjiga I, Izdavački zavod Jugoslavenske akademija znanosti i umjet-

nosti, Zagreb 1961.

- Despić, Aco. „Zanati, industrija i trgovina“, *Bosna i Hercegovina*, Sarajevska sekcija udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekta, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1922, 190–220.
- Dimitrijević, Sergije. *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Nolit, Beograd 1958.
- Grupa autora, *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, Bosanska pošta, Sarajevo 1938.
- Grupa autora. *Istorija saveza komunista Bosne i Hercegovine*, Knj. 1, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 1990.
- Hadžirović, Ahmed, *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918–1941*, Beograd, 1978.
- Hauptmann, Ferdo. „Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)“, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, Odjeljenje društvenih nauka, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, II. dio, Knjiga LXXIX, Sarajevo 1987, 99–211.
- Hauptmann, Ferdo. „Bosanske financije i Kallayeva industrijska politika“, *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine XII–XIII (1972/73)*, Arhvi i Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1973, 59–84.
- Šehić, Nusret. *Bosna i Hercegovina 1918–1925. Privredni i politički razvoj*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 1991.
- Hrelja, Kemal. „Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini 1929–1941. godine“, *Prilozi II/2*, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 1966, 123–161.
- Hrelja, Kemal. *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja Prvog svjetskog rata*, Savez društava ekonomista Jugoslavije, Beograd 1961.
- Hrelja, Kemal. *Kako je živio narod: Bosna i Hercegovina 1918–1941*, Bosanska knjiga, Sarajevo 1994.
- Imamović, Mustafa. *Pravni položaj i unutrašnje politički razvika Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo 1997.
- Jagodić, Dušan. *Razvoj hemijske industrije u Bosni i Hercegovini 1893–1953*, Ekonomski institut Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1954.
- Jovanović, M., Jovan. *Diplomatska istorija nove Evrope 1918–1938*, Knj. II, Izdavačka knjižara Koste J. Mihajlovića, Beograd 1939.

- Juzbašić, Dževad. *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga CXVI, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 35, Sarajevo 2002.
- Kasumović, Amila. *Austrougarska trgovinska politika u Bosni i Hercegovini 1878-1914*, Udruženje za modernu historiju (UM-HIS), Sarajevo 2016.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. „Privredne veze između Austrije i sjeverne Hrvatske od 1918. do 1925“, *Historijski zbornik XLV/1*, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb 1993, 57–88.
- Kosier, St[evan], Ljubomir – Ristić, Vaso. *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Izdanje redakcije „Bankarstva“, Hrvatski štamparski zavod d. d., Zagreb – Beograd – Ljubljana 1924.
- Krizman, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941. Diplomatsko-historijski pregled*, Školska knjiga, Zagreb 1975.
- Lakatoš, Joso. *Privredni almanah jugoslovenskog Lloyda*, Jugoslavenska štampa, Zagreb 1929.
- Marko, Marković. „Bankarstvo Bosne i Hercegovine“, *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, Bosanska pošta, Sarajevo 1938, 369–402.
- Metelko-Zgombić, Andreja. „Sukcesije država od 1918. do danas na području Republike Hrvatske i njihov utjecaj na državljanstvo fizičkih osoba“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (1991) 32/2*, Rijeka 2011, 829–855.
- Nametak, Muhamed. *Bankarstvo Bosne i Hercegovine u periodu austrougarske uprave: Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu na prekretnici*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Historijske monografije, Knjiga 20, Sarajevo 2020.
- Pekić, Petar. *Propast Austro-Ugarske monarhije i postanak nasljednih država*, Subotica 1937.
- Popov, Čedomir. *Od Versaja do Dancinga*, Izdavačko preduzeće Nolit, Beograd 1976.
- *Privredni leksikon*, Informator, Zagreb 1961.
- Raspopović, Radoslav. „Prekid međunarodnopravnog kontinuiteta crnogorske države 1918. godine“, *Istorijski zapisi XCI/3-4*, Organ istorijskog instituta i Društva istoričara Crne Gore, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica 2018, 21–80.

- Rathmanner, Laura. „Die Pariser Friedensverhandlungen und die deutschösterreichische Friedensdelegation“, *Zeitgeschichte* 46/3, (Herausgegeben von Anita Ziegerhofer), V&R unipress GmbH, Göttingen 2019, 321–335.
- Sirotković, Hodimir. „O nastanku, organizaciji, državopravnim pitanjima i sukcesiji Države SHS nastale u jesen 1918“, *Časopis za suvremenu povijest* 24/3, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1992, 61–74.
- *Spomen knjiga: Deset godina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Grafički zavod Makarije, Zemun 1929.
- Suppan, Arnold. *Jugoslawien und Österreich 1918-1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld*, Österreichisches Ost-und Südosteuropa-Institut: Veröffentlichungen des Österreichischen Ost-und Südosteuropa-Institutes, Band XIV, Verlag für Geschichte und Politik, Oldenbourg – Wien – München 1996.
- Tomašević, Jozo. *Novac i kredit*, Samizdat, Zagreb 1928.
- Užičanin, Salkan – Velagić, Adnan. „Nacionalizacija industrijskih preduzeća na području Bosne i Hercegovine u prvim godinama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Saznanja* IV/4, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli – Društvo historičara „Tuzla“, Tuzla 2013, 89–115.
- Užičanin, Salkan. „Strani kapital u privredni Bosne i Hercegovine (1918–1941)“, *Historijska misao* I/1, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli – Društvo historičara Tuzlanskog kantona, Tuzla 2015, 113–156.
- Užičanin, Salkan. „Privredne prilike u Bosni i Hercegovini tokom Prvog svjetskog rata“, *Historijska misao* II/2, Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli – Društvo historičara Tuzlanskog kantona, Tuzla 2016, 69–96.
- Zorn, Tone. „Odjeci jugoslavensko-austrijskih odnosa u izvorima i literaturi poslije 1920. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 1/1977, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1977, 215–224.